

Historia zapisana w murach

Z szacunku dla przeszłości zadbajmy o przyszłość

 Renowacja
Katedry Opolskiej

Rzeczpospolita
Polska

OPOLSKIE

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Partnerzy publikacji:

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014–2020

Historia zapisana w murach

Świadek wielokulturowości regionu opolskiego.
Renowacja i konserwacja katedry
pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu

Opole 2020

Wydane w ramach projektu „Świadek wielokulturowości regionu opolskiego. Renowacja i konserwacja katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu”, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014–2020.

Wydawca: Parafia Katedralna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu, pl. Katedralny 2, 45-007 Opole.
www.renowacja.katedraopolska.pl

Redaktor:

Agnieszka Węsjora

Autor scenariusza publikacji:

Marek Wawrzekiewicz

Zdjęcie na okładce:

Rafał Nosal

Korekta:

Józef Chudalla

Nakład: 1000 egz.

Wydanie I

Egzemplarz bezpłatny

ISBN 978-83-957571-0-5

Spis treści

Słowo proboszcza.....	9
Wprowadzenie.....	11
Urszula Zajączkowska	
Opolska katedra na przestrzeni wieków	19
Ireneusz Płuska, Marek Wawrzekiewicz	
Prace konserwatorskie wewnątrz katedry.....	39
Paweł Filipowicz, Maciej Filipowicz	
Historia katedry ukryta w murach	63

Słowo proboszcza

Szanowni Państwo, katedra, kościół biskupi, to główny kościół biskupa diecezjalnego. Przed X w. nie używano jeszcze słowa „katedra”, stosowano po prostu termin *ecclesiamater* – „matka kościołów”. Tutaj biskup udziela święceń prezbiteratu i diakonatu. W Wielki Czwartek w obecności zgromadzonych kapłanów diecezji poświęca oleje, które w każdej parafii służą do udzielania poszczególnych sakramentów. To, co dzieje się w katedrze, jest źródłem życia Kościoła diecezjalnego.

Każda katedra jest miejscem o szczególnym znaczeniu. Jest ośrodkiem diecezjalnego Kościoła, siedzibą biskupa, odpowiedzialnego za jedność wszystkich lokalnych wspólnot. W kościele biskupim mają miejsce główne uroczystości diecezjalne oraz wydarzenia o szerokim charakterze ponadregionalnym. Katedra pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu to również miejsce spotkania dziedzictwa ducha, kultury i tradycji przeszłości wielu pokoleń, a jednocześnie dla nas, współczesnych, wezwanie i wyzwanie, aby zadbać i przekazać to dziedzictwo tym, którzy przyjdą po nas. W wymiarze ponadregionalnym katedra opolska stanowi wielkie dobro kultury narodowej oraz jest znaczącym pomnikiem architektonicznym Śląska Opolskiego, posiadającym wysoką rangę historyczną i artystyczną.

Jesienią 2017 r. rozpoczęto realizację projektu pod nazwą: „Świadek wielokulturowości regionu opolskiego. Renowacji i konserwacji wnętrza katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu”, który został współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014–2020 oraz ze środków własnych parafii katedralnej. Celem prac zespołu konserwatorów było przywrócenie dobrego stanu technicznego i estetycznego murów oraz odtworzenie jej pierwotnego wyglądu, czyli regotyżacja wnętrza świątyni.

Zakres prac konserwatorskich objął nawę główną, dwie nawy boczne oraz całe sklepienie świątyni. Realizacji prac podjęło się Konsorcjum firm: „Międzyuczelniany Instytut Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Krakowie Delegatura w Krakowie – Lider Konsorcjum oraz firma KAMEX Konserwacja Obiektów Zabytkowych”. Prace przebiegały

zgodnie z programem prac konserwatorskich gotyckiego wnętrza kościoła katedralnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu pod nazwą: „Regotyzacja – ekspozycja gotyckich wątków ceglanych ścian, filarów międzynawowych i żebersklepiennych”, autorstwa prof. zw. dr. hab. Ireneusza Płuski, zatwierdzonym przez ówczesnego Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Iwonę Solisz. Wszystkie działania konserwatorskie uzyskały pozytywną ocenę komisji konserwatorskiej, która w maju 2020r. odebrała zakończone prace we wnętrzu katedry.

Szanowni Państwo, dzieła odpowiedzialne i ważne Bóg powierza ludziom zdeterminowanym i wytrwałym, gdyż tylko te cechy gwarantują powodzenie. Jako proboszcz parafii składam serdeczne wyrazy uznania i podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do dzieła odnowy wnętrza katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu. W pierwszej kolejności dziękuję biskupowi opolskiemu, ks. Andrzejowi Czai, za powołanie Kapituły Odnowy Katedry Opolskiej zrzeszającej wiele grup społecznych, która od pięciu lat aktywnie wspiera działania parafii na rzecz dzieła odnowy katedry. Bez wsparcia duchowego, materialnego oraz merytorycznego zadanie to nie byłoby możliwe.

Dziękuję również osobom odpowiedzialnym za koordynowanie projektu oraz przebieg i nadzór prac konserwatorskich we wnętrzu katedry; wszystkim ludziom dobrej woli, którzy na co dzień, na wiele sposobów wspierali działania parafii katedralnej w tym historycznym dziele. Dzisiaj z pełną odpowiedzialnością możemy stwierdzić, że z szacunku dla przeszłości zadbałszy o przyszłość, z nadzieją, że następne pokolenia czynić będą to samo.

Oddajemy w Państwa ręce niniejszą publikację, która przypomni historię katedry oraz zapozna z przebiegiem prac konserwatorskich we wnętrzu kościoła, które były realizowane w ramach projektu. Publikacja zawiera również opis odkryć dokonanych w trakcie przebiegu prac, które mogą nas przybliżyć do odtworzenia przekształceń architektonicznych oraz historycznego wyglądu świątyni. Mam nadzieję, że będzie to interesująca i wartościowa lektura, która pozwoli na nowo odkryć piękno i znaczenie kościoła katedralnego – *ecclesia mater* diecezji opolskiej oraz świadka wielokulturowości regionu opolskiego.

*Proboszcz parafii katedralnej
ks. dr Waldemar Klinger*

Wprowadzenie

Lata 60. XX w. to czas, kiedy podjęto próbę przeprowadzenia gruntownej renowacji katedry opolskiej. Prace konserwatorskie miały zmierzać do ekspozycji gotyckich ścian we wnętrzu katedry. Zamiaru tego nie udało się, niestety, zrealizować ze względu na trudności natury technologicznej. Powstała jednak bardzo ważna dokumentacja konserwatorska w postaci odręcznych rysunków odsłoniętych fragmentów ścian północnej i południowej, przedstawiająca mianymy historyczne w obrębie wątków ceglanych. Autorem rysunków jest o. Edward Frankiewicz OFM. Dokumentacja ta przechowywana jest w archiwum Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Pomimo niepowodzenia prac konserwatorskich, zmierzających do odsłonięcia ścian katedry, wykonano jednak inne zakresy prac, równie ważne dla estetyki i architektury wnętrza. W latach 70. podjęto dalsze prace. Dach katedry otrzymał nowe, miedziane poszycie, a w latach 90. wykonano przepiękne drzwi z brązu, które stały się ozdobą wejścia głównego do katedry. W latach 2007–2009 przebiegał remont wież katedry.

Rok 2015 stał się przełomowym w kontekście odnowy i renowacji katedry opolskiej. Ks. infułat Edmund Podzielny, ówczesny proboszcz parafii katedralnej, na jednym z nabożeństw apelował: „Nasza katedra, matka wszystkich kościołów w diecezji, zestarzała się i prosi o pomoc!” 1 stycznia 2015 r. biskup opolski Andrzej Czapaj powołał do istnienia Biuro Koordynacji Projektów Diecezji Opolskiej. Data 8 marca 2015 r. wyznacza natomiast powołanie do istnienia Kapituły Odnowy Katedry Opolskiej, zrzeszającej szerokie spektrum społeczne regionu Opolszczyzny. Diecezjalne Biuro Koordynacji Projektów oraz Kapituła otrzymały zbieżne cele działania: wspieranie biskupa opolskiego oraz parafii katedralnej w renowacji katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu.

W 2015 r. kaplica św. Jana Nepomucena odzyskuje swoją świetność i blask dzięki szeroko zakrojonym pracom konserwatorskim, odsłaniając przed nami fragmenty relikwów murów romańskich. W maju 2015 r. rozpoczynają się pierwsze prace konserwatorskie na elewacji zewnętrznej prezbiterium świątyni od strony północnej. Prace są kontynuowane przez następne dwa lata; część zakresu prac przenosi się na północną elewację zewnętrzną. Realizacji prac konserwatorskich podejmuje się Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie z Delegaturą w Krakowie oraz firma KAMEX Konserwacja Obiektów Zabytkowych.

Prace zostają objęte pieczęcią konserwatorską ze strony Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie reprezentowaną przez prof. zw. dr. hab. Ireneusza Płuskę, autora programu prac konserwatorskich elewacji zewnętrznych katedry. Środki finansowe na realizację zadania pozyskiwane są ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Miasta Opola. Wkłady własne do otrzymanych dotacji na ten zakres prac zabezpiecza parafia katedralna przy czynnym wsparciu Kapituły. W 2016r. następują zmiany personalne w parafii; dekretem biskupa opolskiego, proboszczem parafii mianowany zostaje ks. dr Waldemar Klinger.

W dwuletnim okresie prowadzenia prac konserwatorskich na elewacjach zewnętrznych katedry trwają intensywne prace nad planowaniem kolejnych etapów prac oraz poszukiwaniem dalszych źródeł finansowania. Powstają kolejne programy prac konserwatorskich autorstwa prof. zw. dr. hab. Ireneusza Płuski, m.in. na: konserwację żeliwnych i kamiennych renesansowych płyt epitafijnych umieszczonych na elewacjach zewnętrznych, konserwację gotyckiego wnętrza kościoła, konserwację wnętrza obu wież oraz wytyczne konserwatorskie dotyczące projektowanej trasy turystycznej, umożliwiającej częściowe zwiedzanie obu wież katedry i powierzchni strychowej z możliwością udostępnienia tarasu międzywieżowego w katedrze. Okres pomiędzy 2015 a 2017 r. to również czas przygotowania projektów budowlanych (w tym branżowych) w zakresach: projekt trasy turystycznej w obrębie wież, strychu oraz tarasu międzywieżowego, przebudowa placu katedralnego wraz z oświetleniem zewnętrznym katedry, iluminacja wnętrza katedry, projekt ekspozycji multimedialnej na poddaszu katedry oraz w wieżach. Parafia katedralna zleca również przeprowadzenie bezinwazyjnych badań georadarowych, mających na celu lokalizację krypt pod posadzką kościoła. W trakcie prac zostają odkryte dwie krypty pod kaplicami północnymi. Prace kończą się opracowaniem szczegółowej dokumentacji krypt. Równolegle w tym samym czasie, przy wyłożonej pracy Biura Koordynacji Projektów, parafia katedralna stale aplikuje o środki krajowe i unijne na realizację planowanych zakresów prac. W 2017 r. podjęta została m.in. próba pozyskania dotacji z programu Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2014–2020 na projekt pod nazwą: „Miasto 5 stolic, 4 kultur i 4 języków. Renowacja i konserwacja gotyckiej katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu z relikami murów romańskich i rewitalizacja otoczenia katedry. Projekt trasy turystycznej umożliwiającej częściowe zwiedzanie obu wież katedry i powierzchni strychowej z możliwością udostępnienia tarasu międzywieżowego”. Niestety, katedra jako obiekt zabytkowy nie była w stanie spełnić karkołomnych kryteriów oceny wniosków. Zabrakło 0,75 punktu.

Wiosną 2017r. parafia katedralna otrzymuje pozytywną decyzję przyznaniu dofinansowania z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014–2020 na projekt zatytułowany „Świadek wielokulturowości regionu opolskiego. Renowacja i konserwacja katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu”. Prace zaplanowane są na lata 2017–2020, a podstawą ich realizacji jest program konserwatorski pod nazwą: „Regotyżacja – ekspozycja gotyckich wątków ceglanych ścian, filarów międzynawowych i żebersklepiennych”, autorstwa prof. zw. dr. hab. Ireneusza Płuski. Źródłem do określenia zakresu prac w programie konserwatorskim była wspomniana już dokumentacja rysunkowa o. Edwarda Frankiewicza OFM, powstała w latach 60. XX w. Program otrzymał akceptację oraz pozwolenie Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na realizację prac.

Rozpoczynają się prace, ale też wielka niepewność konserwatorów, co ujawnia ściany wewnętrzne świątyni. Program prac konserwatorskich jest odważny, zakłada całkowite skucie tynków wewnętrznych i odsłonięcie wątków ceglanych kościoła. Można śmiało powiedzieć, że autor programu konserwatorskiego podejmuje wyzwanie, którego nie udało się przeprowadzić w latach 60. XX w. Komisje konserwatorskie wnikliwie analizują poszczególne odcinki odsłoniętych ścian katedry. Nie wszystkie fragmenty dają się jednoznacznie zinterpretować. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Elżbieta Molak, zleca przeprowadzenie badań architektonicznych, celem określenia przypuszczalnego wyglądu oraz przekształceń architektonicznych katedry na przestrzeni wieków. Największą niespodzianką i jednocześnie zaskoczeniem okazuje się ściana południowa świątyni – to na niej dokonane odkrycia przekraczają wszelkie oczekiwania. W trakcie prowadzenia prac konserwatorzy odsłaniają relikty średniowiecznej okrągłej klatki schodowej oraz jednobiegową klatkę schodową, ukrytą w grubości muru między tzw. małą a dużą zakrystią. Historia nie zamierza jednak milczeć i ujawnia więcej: pomieszczenie nad tzw. małą zakrystią z zachowanymi tynkami na ścianach i ceramiczną posadzką na podłodze. Prace „wstrzymują oddech”, a dokonane odkrycia zostają poddane szczegółowym analizom. Ostatecznie komisja konserwatorska przy nadzorze Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków podejmuje decyzję o zabezpieczeniu dokonanych odkryć do momentu opracowania programu konserwatorskiego oraz koncepcji ekspozycji, celem przystosowania tych przestrzeni dla zwiedzających.

W 2018r., równocześnie z toczącymi się pracami na elewacjach wewnętrznych kościoła, parafia katedralna realizuje następne projekty i zakresy prac. Dzięki dotacjom Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, opolskiego Zakładu Komunalnego Sp. z o.o., Miejskiego Konserwatora Zabytków w Opolu oraz środków własnych

parafii odsłonięciu spod tynków i konserwacji poddane zostają filary świątyni. W tym samym czasie, dzięki dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, konserwacji zostaje poddany chór muzyczny katedry. Rok 2019 to początek prac konserwatorskich kończących renowację prezbiterium katedry. Dodatkowo podjęte zostają prace nad wymianą opraw oświetleniowych w katedrze oraz oświetleniem ewakuacyjnym w ramach zabezpieczeń przeciwpożarowych (PPOŻ). Trwają również prace konserwatorskie czternastu stacji Drogi Krzyżowej.

W maju 2020 r. zostają zakończone prace konserwatorskie na ścianach oraz całym sklepieniu katedry. Nawagłówna świątyni, nawy boczne, chór muzyczny oraz filary świątyni otrzymują spójność architektoniczną i estetyczną. Katedra odsłoniła ukryte oblicze z wrytą na nim historią. Postawiła jednak dalsze wyzwania, które trzeba podjąć.

Szanowni Państwo, minione pięć lat tak owocnej pracy nie byłoby możliwe bez wsparcia wielu instytucji państwowych i samorządowych, organizacji, stowarzyszeń, grup społecznych, instytucji kościelnych oraz ludzi dobrej woli.

W tym momencie za pomoc w realizacji tego dzieła pragniemy podziękować: Marszałkowi Województwa Opolskiego, Andrzejowi Bule, oraz Dyrektor Departamentu Koordynacji Programów Operacyjnych Urzędu Marszałkowskiego, Karinie Bedrunce, za życzliwą współpracę w realizacji projektów; Prezydentowi Miasta Opola, Arkadiuszowi Wiśniewskiemu, za wsparcie finansowe otrzymane od Miejskiego Konserwatora Zabytków, które pomagało zachować płynność finansową, wspierając wkłady własne dla poszczególnych dotacji. Podziękowania kierujemy w stronę przedstawicieli Urzędu Wojewódzkiego w Opolu, szczególnie Elżbiety Molak – Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, za wsparcie merytoryczne, nadzór konserwatorski nad realizowanymi pracami oraz udostępnienie dla celów publikacji wyników badań architektonicznych we wnętrzu katedry, przeprowadzonych przez Pawła Filipowicza. Przekazany materiał został zamieszczony w niniejszej publikacji. W tym miejscu dziękujemy również pracownikom urzędów: Marszałkowskiego, Wojewódzkiego, Miasta Opola oraz Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków za niezawodną pomoc przy koordynacji projektów, uzyskiwaniu niezliczonych opinii, pozwoleń i decyzji administracyjnych, koniecznych do aplikowania o środki dotacyjne oraz prowadzenia poszczególnych zakresów prac.

Dziękujemy Kapitułę Odnowy Katedry Opolskiej, wszystkim jej członkom, w tym: firmom, instytucjom kultury i sztuki oraz księżom diecezji opolskiej za podejmowanie wielu inicjatyw o charakterze kulturalnym, społecznym i religijnym, dzięki którym pozyskiwane były środki finansowe, konieczne na

zabezpieczeni wkładów własnych do przyznawanych dotacji. Mediom lokalnym dziękujemy za przekazywanie informacji z przebiegu prac oraz wydarzeń towarzyszących renowacji katedry opolskiej. Szczególnie podziękowani kierujemy również w stronę ekonoma diecezji opolskiej, ks. dr. Gintera Żmudy, za działania inicjatorskie Kapituły oraz czuwanie i koordynowanie pracy Prezydium Kapituły Odnowy Katedry Opolskiej.

Dziękujemy wykonawcom prac konserwatorskich i renowacyjnych w katedrze opolskiej, Konsorcjum firm: „Międzyuczelniany Instytut Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Krakowie Delegaturaw Krakowie– Lider Konsorcjum i firma KAMEX Konserwacja Obiektów Zabytkowych” oraz ich przedstawicielom: prof. dr. hab. Ireneuszowi Płusce, autorowi programów konserwatorskich, za odwagę zaplanowania dzieła regotyżacji wnętrza świątyni, Markowi Wawrzekiewiczowi – konserwatorowi dzieł sztuki, za kierowanie pracami konserwatorskimi, oraz Wojciechowi Pyrkowi i Andrzejowi Strumińskiemu za sprawną organizację prac w katedrze. Słowem podziękowania kierujemy również w stronę Haliny Ilnickiej, pełniącej funkcję inspektora nadzoru inwestorskiego w trakcie realizacji prac.

Dziękujemy autorom niniejszej publikacji za twórczą współpracę i podzielenie się swoją wiedzą. Publikacja staje się pewną formą udokumentowania efektów przeprowadzonych prac konserwatorskich, które były przedmiotem projektu pod nazwą „Świadek wielokulturowości regionu opolskiego. Renowacja i konserwacja katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu”. Opracowanie przedstawia również historię katedry oraz jej walory architektoniczno-artystyczne.

Szanowni Państwo, bez ożywczego otchnienia i życzliwego ducha wiele dzieł nie byłoby możliwych. W tym miejscu serdecznie podziękowania kierujemy w stronę proboszcza parafii katedralnej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu, ks. dr. Waldemara Klingera, którego kompetencje, życzliwość, uśmiech i zawsze pełna dyspozycyjność stawały się ogromnym wsparciem w codziennej, stawiającej często wiele trudnych wzywań, pracy na rzecz dzieła odnowy katedry. Dziękujemy za przykład osobistego zaangażowania serca i umysłu, za kreatywność i pracowitość. Dziękujemy za postawę, która jest dla nas przykładem odpowiedzialności wobec dziedzictwa przeszłych pokoleń i szacunku w stosunku do przyszłych.

Koordynatorzy Projektu

Agnieszka Węsjora

Beata Balicka-Błagitka

Ilustracja 1. Panorama Opola w 1680 r. Obraz wotywny namalowany w 1685 r. Muzeum Śląska Opolskiego. Fot. A. Nowak

Opolska katedra na przestrzeni wieków

Urszula Zająchkowska

Opolska katedra na przestrzeni wieków

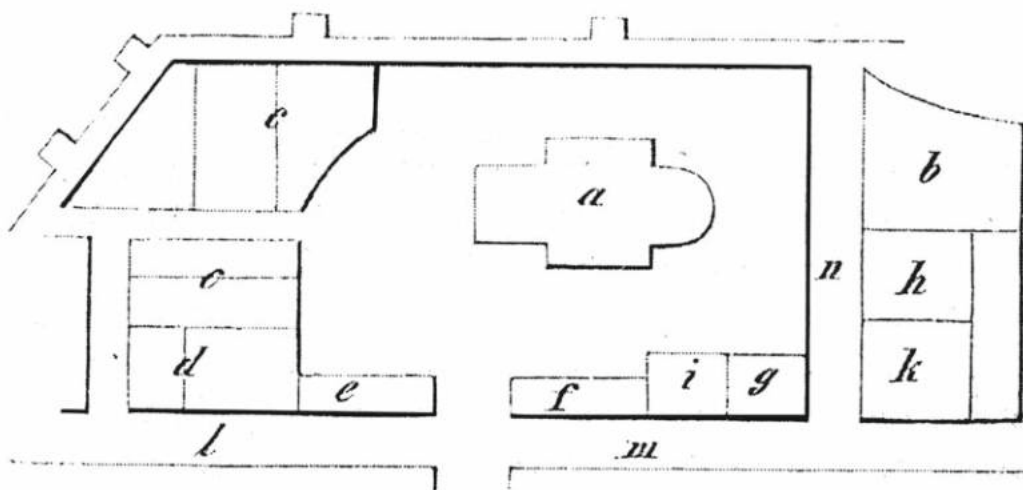
Historia opolskiej katedry jest nierozzerwalnie związana z historią Opola i Śląska. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego należy do najstarszych śląskich kościołów. Co warto podkreślić, jego metryka jest starsza od przeprowadzonej w XIII w. lokacji miasta Opola. Ślady osadnictwa na terenie miasta sięgają VIII w. i wiążą się z połowianami, plemieniem Polan, który na cyplu wyspy Pasieki, zwanym Ostrówkiem, założył osadę. Pierwszy przekaz o grodzie nad Odrą odnotowano w zapiskach tzw. Geografa Bawarskiego w połowie IX w. W okresie kształtowania państwa Piastów Śląsk około 990 r. został odebrany Czechom przez Mieszka I. W nowych strukturach administracyjnych państwa Piastów osada stała się ważnym ośrodkiem militarnym przekształconym w warowny gród dla jednej z drużyn Bolesława Chrobrego. Czas panowania Bolesława Chrobrego to także okres umacniania wiary chrześcijańskiej. Według legendy w 1002 r. w rejonie placu targowego, mieszczącego się na prawym brzegu Odry, z nakazu polskiego władcy stanął drewniany kościół pw. Świętego Krzyża. Ta decyzja była efektem odbytego w 1000 r. zjazdu gnieźnieńskiego, na którym Bolesław Chrobry uzyskał zgodę na utworzenie metropolii i biskupstwa w swoim państwie. Powstałe we Wrocławiu biskupstwo potrzebowało w swojej diecezji kościołów. Nakaz Bolesława Chrobrego o postawieniu kościoła w pobliżu grodu (w grodzie nie było miejsca) jest bardzo wiarygodny. Ranga świątyni została wzmocniona w 1024 r., kiedy to biskup wrocławski Klemens obdarował świątynię relikwią Krzyża Świętego, otrzymaną od św. Emeryka, syna króla węgierskiego, Stefana. Warto zaznaczyć, że jest to najstarsza na Śląsku relikwia Krzyża Świętego (biorąc pod uwagę datę jej przekazania). Jak wielkie znaczenie miał ten gest dla mieszkańców miasta świadczy herb Opola, który składa się w połowie z orła piastowskiego i w połowie z krzyża. Herb miasta narodził się zapewne w okresie pierwszej lokacji Opola – jego najstarszy wizerunek zachował się na pieczęci z końca XIII w. Lokacji Opola na prawym brzegu Młynówki dokonał książę Kazimierz I około 1217 r., przenosząc tu mieszkańców grodu. W miejscu grodu rozpoczął budowę zamku. I tak po 215 latach kościół pw. Świętego Krzyża włączono w granice utworzonego miasta Opola.

Od 1036 r. rozpoczął się trudny okres w historii państwa Piastów m.in. za sprawą tzw. reakcji pogańskiej oraz spustoszenia Śląska przez księcia czeskiego Brzetysława w 1038 r. Odzyskanie Śląska w 1050 r. przez Kazimierza Odnowiciela tylko na krótko przerwało walki z Czechami o śląską ziemię (trwały

do 1137 r.). Śmierć króla Bolesława Krzywoustego w 1138 r. rozpoczęła okres rozbicia dzielnicowego państwa polskiego. W 1179 r. Śląsk został na nowo podzielony – wyodrębnione zostało nowe księstwo z Opolem, Otmuchowem i Nysą. Pierwszym księciem opolskim został Jarosław, syn Bolesława Wysokiego, który w 1198 r. otrzymał godność biskupa wrocławskiego. Po jego śmierci w 1201 r. księstwo zajął Mieszko Laskonogi (dawniej: Płatonogi), który stał się założycielem dynastii Piastów opolskich. Opolscy Piastowie dbali o swoje księstwo, dokonując wielu lokacji miast i wsi, wspierając kościoły i klasztory – byli pierwszymi dobrodziejami kościoła pw. Świętego Krzyża.

Opole od co najmniej 1223 r. było stolicą archiprezbiteratu. W tym roku wzmiankowano pierwszego znanego z imienia śląskiego plebana, którym był Reginald z Opola. W latach 1232–1239 kościół pw. Świętego Krzyża podniesiono do rangi kolegiaty. W tym czasie powstała w Opolu kapituła kolegiacka. W XIII w. nastąpiła duża zmiana w wizerunku świątyni. W latach 1254–1295 w miejsce drewnianego kościoła wzniesiono nową, murowaną bazylikę z jedną wieżą. Jedną z nowo w bazylikę była w stanie pomieścić ok. 4 tysięcy parafian. Parafia obejmowała miasto i przyległe wioski. Budowa odbyła się przy wsparciu opolskiego księcia Bolka I. Prawa parafialne w tym czasie przeniesione zostały do kościoła „na górce”.

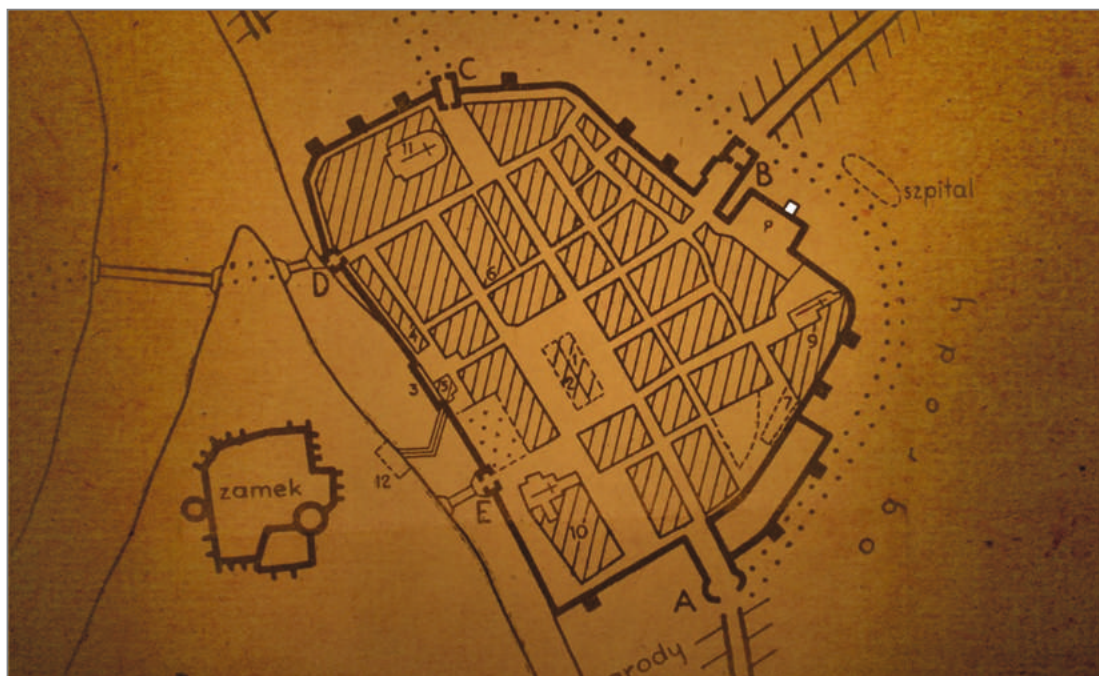
Ryc. 1. Szkic układu kolegiaty Świętego Krzyża: (a) kościół św. Krzyża, (b) archidiakon, (c) kanonicy, (d) dziekan, (e) kuracja, (f) wikarówka, (g) probostwo, (h) kustosz, (i) szkoła, (k) ogród wikarówki, (l) ulica Odrzańska, (m) ulica Szkolna, (n) ulica Mikołajska.

Ilustracja 2. Szkic układu kolegiaty Świętego Krzyża, w: F. Idzikowski, *Opole. Dzieje miasta do 1863 r.* red. S. Baldy, Opole 2002, s. 39.

W średniowieczu kościół miał duży wpływ na wychowanie i obyczajaludności. Mieszkańcy Opola byli objęci nauką kościelną przez 150 dni w roku. Szkoła kolegiacka, utworzona w 1268 r., pełniła ważną rolę w nauczaniu dzieci. Kolegiata opolska posiadała dość bogatą bibliotekę – jej księgozbiór został wzbogacony dzięki darowiźnie kanonika Grzegorz z Górek w 1397 r. Biblioteka mieściła się w jednym z pomieszczeń w kościele pw. Świętego Krzyża.

W upalne lato 1415 r. piorun spowodował pożar i zniszczenie kościoła (murowana świątynia miała dach kryty gontem). Po pożarze zdecydowano o wzniesieniu kościoła halowego w miejscu spalonej bazyliki. W 1446 r. kolejny duży pożar miasta zniszczył nowy kościół. Odbudowa i generalna przebudowa kościoła po pożarze została ukończona dopiero w 1520 r., do czego przyczynił się mecenas ostatniego opolskiego Piasta, Jan Dobry. W efekcie powstała imponujących rozmiarów gotycka świątynia halowa, zakończona od wschodu trzema apsydami i jednolitym dachem siodłowym. Z tego okresu zapewne pochodzi kamienna gotycka chrzcielnica, której czarek zdobią dwa herby – Opola i opolskich Piastów. To połączenie symboli świeckich (herby) z chrzcielnicą wskazuje, że fundatorami byli mieszczaństwo opolski książę. Odbudowa kościoła zaowocowała utworzeniem przy nawach bocznych większości kaplic i nadbu-

Ilustracja 3. Plan Opola z ok. 1400 r. wg: W. Dziewulski, *Miasto lokacyjne w Opolu w XIII–XV w.*, „Studia Śląskie”, t. I. Opole 1958

dówek, które – zdaniem kuratora Bannera – od strony zewnętrznej „kościół bardziej szpecą niż upiększają”. I tak po stronie północnej zbudowane zostały kaplice: pw. św. Anny i św. Jadwigi. Po stronie południowej, najbliższej wejścia głównego, znajduje się kruchta boczna z wejściem bocznym do kościoła; do niej przylega zakrystia z wejściem do kościoła. Obok niej mieści się kaplica pw. Świętej Trójcy (obecnie Piastowska), którą wbudowano pomiędzy szkarpy korpusu i nakryto sklepieniem krzyżowym. W opisie Bannera pojawia się informacja, że „jako trzecie wejście do domu Bożego służy kruchta przyległa do zakrystii z wejściem z kościoła, w której mieszczą się schody prowadzące do biblioteki znajdującej się nad kaplicą Matki Bożej”.

Bezpomowna śmierć jednego z wybitniejszych władców księstwa opolsko-raciborskiego, księcia Jana Dobrego, w 1532 r. zakończyła okres piastowski na terenie księstwa. Król Czech Ferdynand Habsburg zajął księstwo, które traktował jako „środek płatniczy”, zastawiające w coraz to inne ręce. Od tego czasu Opole i księstwo były włączane w strukturę administracyjną Czech, Austrii, Prus i Niemiec. Obraz stosunków etnicznych w mieście na podstawie urbarza z lat 1532–1533 kształtował się następująco: nazwiska słowiańskie (polskie, czeskie, łużyckie, morawskie) nosiło 62,6% opolan, nazwiska niemieckie – 9,0%, wątpliwe – 23,3%, natomiast Żydów było 5,1%. Mieszkańcy posługiwali się językiem polskim, niemieckim, a także czeskim. Znamienne jest też to, że pierwszy protestancki kaznodzieja, Wawrzyniec Jost, który pojawił się w Opolu w 1527 r., głosił kazania i po polsku, i po niemiecku. Sprawozdanie z wizytacji kościoła kolegiackiego z 1696 r. stwierdza, że nabożeństwa odprawiane były w języku polskim i niemieckim, a kazania niedzielnej sumy głoszone zawsze po polsku.

Wiek XVII stanowi „czarną kartę” w dziejach miasta. Pożary, epidemie i konflikty w Czechach odbiły się na kondycji ekonomicznej Opola i jego mieszkańców. W 1615 r. wielki pożar Opola strawił większą część miasta, także kościół. Siła ognia była tak duża, że stopiły się dzwony kościelne. Również wojna trzydziestoletnia (1618–1648) nie omijała Opola. W tym czasie miasto, także kościół pw. Świętego Krzyża, paliło się w 1618, 1622 i 1647 r. Szkody wyrządzone przez nieprzyjacielskie wojska oszacowano w Opolu na 131 tysięcy talarów. Pożar nie ominął mieszkańców także w 1684 r. Po tej serii pożarów dachy domostw zaczęto kryć dachówką. W 1725 r. taki dach otrzymała również opolska kolegiata. Tu nasuwa się pytanie: Czy obecne gotyckie, gwiaździste sklepienie oparto się tym licznym pożogom, czy też poddano je późniejszym przeróbkom bądź naprawom? Wielu badaczy uważa, że obecne sklepienia zostały wykonane na nowo około połowy XVII w.

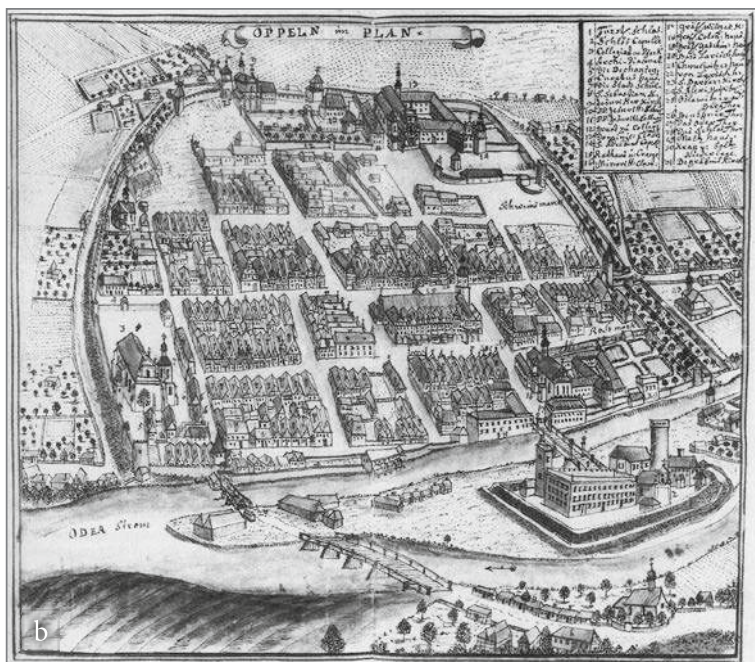
Wiek XVIII kolejny raz zmienił polityczną przynależność Śląska, a tym samym Opola. W 1740 r. zmarł cesarz Karol VI Habsburg. Rządy przejęła córka,

Plan księstwa opolskiego z 1747 r. Johanna Davida Schleuena z widokiem Opola od zachodu Friedricha Bernharda Wernera, miedzioryt, ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

a

Ilustracja 4a. Opole z ptasiej perspektywy, rys. F.B.Werner, 1750, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

Ilustracja 4b. Plan widokowy Opola z ok. 1750r. rysunek F.B. Werner – klisza szklana z Muzeum ŚląskaOpolskiego

Maria Teresa, co wykorzystał król pruski Fryderyk II. Podczas pierwszej wojny śląskiej (1740–1742) zajął większą część Śląska, a zawarty w 1742 r. pokój przypieczętował losy Śląska. Pod rządami pruskimi ludność Opola przestała być jednolita pod względem wyznaniowym. Do miasta przybyli niemieccy protestanci. Byli to urzędnicy i żołnierze garnizonu, w mniejszym stopniu kupcy i rzemieślnicy. W 1744 r. w Opolu mieścił się konsystorz ewangelicki, a od 1746 r. pracował ewangelicki kapelan wojskowy.

Wiek XVIII spowodował duże zmiany w wyposażeniu kolegiaty. W 1702 r. doniosłym wydarzeniem było zawieszenie na kościelnej wieży dużego dzwonu nazwanego „Wojciechem”, który wykonano na zlecenie Stablowskiego – dziekana kolegiaty. Na płaszczu dzwonu umieszczono sceny z życia św. Wojciecha. W 1711

Ilustracja 5. Kościół Świętego Krzyża, ok. 1885r., fragment pocztówki litograficznej z 1899r., opr. A. Nowak (ta pocztówka była umieszczona w jednej z nowych wież)

r. w kaplicy pw. św. Jadwigi zawieszono obraz przedstawiający drzewo genealogiczne Piastów opolskich autorstwa śląskiego malarza Johanna C. Lischki. W 1729 r. prezbiterium odgrodzono balustradą w stylu regencji. W 1737 r. kościół ozdobiły obrazy olejne z Drogą Krzyżową namalowane przez opawskiego artystę Jana Jerzego deKont, który otrzymał obywatelstwo Opola (zaznaczył to na jednym z obrazów). W latach 1773–1774 kościół wyposażono w zespół rokokowych ołtarzy autorstwa Wenzla J. Böhma. Był to ołtarz główny ze sceną ukrzyżowania Chrystusa, wraz z postaciami apostołów Piotra i Pawła, i dwa ołtarze boczne. Wtedy też rozebrany został nagrobek księcia Jana Dobrego, stojący pośrodku nawy głównej. Renesansową płytę nagrobną umieszczono w ścianie kaplicy pw. Świętej Trójcy.

Wiek XIX przyniósł kolejne zmiany. W 1805 r. została ufundowana nowa ambona w stylu klasycystycznym, wykonana przez wrocławskiego sztukatora Jana Echtlera. Wojna francusko-pruska (1806–1807) zubożyła Prusy, które, szukając pieniędzy, ogłosiły w 1810 r. dekret o kasacji majątków zakonnych i kościelnych. Członkom opolskiej kapituły wręczono dokument o rozwiązaniu kapituły. Zarekwirowano część naczyń liturgicznych oraz cenną bibliotekę kolegiacką.

W 1813 r. ważnym wydarzeniem dla kościoła pw. Świętego Krzyża stało się przeniesienie do niego z kościoła „na górcę” obrazu Matki Boskiej Piekarskiej (Opolskiej). Ks. proboszcz Franciszek Paul umieścił obraz w kaplicy Matki Bożej Szkaplerznej.

W 1816 r. na skutek kolejnej reformy państwa pruskiego Opole zostało stolicą rejencji opolskiej. To okres przemysłowienia miasta, wzrostu liczby mieszkańców i poszerzenia jego granic. To czas kolejnych zmian w kościele pw. Świętego Krzyża. Powołane w 1840 r. Bractwo Różańcowe przy kaplicy z cudownym obrazem Matki Boskiej w 1852 r. zebrało 1600 talarów, za które ks. proboszcz H. Gleich kupił nowy, marmurowy ołtarz, w którym 17 lipca 1852 r. umieszczono obraz Matki Boskiej Opolskiej. Z tego powodu kaplicę szkaplerzną gruntownie przebudowano, usuwając znajdujące się nad kaplicą dawne oratorium książęce (później oratorium Oppersdorfów). Wyremontowano również podchórze – rozebrano kaplicę chrzcielną pw. Ducha Świętego i kaplicę pw. Trzech Króli.

Okres Kulturkampf (1871–1879) w Rzeszy niemieckiej nie ominął opolskich kościołów. W 1875 r. zawieszono w czynnościach proboszczą ks. W. Porschai ks. K. Wrzódka. Kościół zamknięto na kilka lat. Powrót księży nastąpił w 1883 r. W 1885 r. księża podjęli się dużego przedsięwzięcia przystępując do renowacji świątyni. Było to bardzo duże przedsięwzięcie, które udało się przeprowadzić także dzięki dużemu zaangażowaniu parafian. Firma rzeźbiarska z Monachium wymieniła zniszczone rzeźby w ołtarzu głównym i posągi w nastawach bocznych. W nawie głównej kościoła wzdłuż filarów ustawiono nowe, neogotyckie ołtarze, a na chórze muzycznym zamontowano nowe organy firmy *Schlagze*

Świdnicy. Na zewnątrz trwały prace naprawcze mocno skorodowanych murów kościoła – w tym celu skuto tynk, pozostawiając surową cegłę. W 1899 r. zbudowano dwie strzeliste, neogotyckie wieże, które odmieniły wizerunek kościoła. Koniec prac budowlanych nastąpił w 1900 r. W 1914 r. podchórze otrzymało sklepienie kryształowe. Kolejnym wyzwaniem była instalacja ogrzewania kościoła. W latach 1915–1916 pod kaplicą pw. Trójcy Świętej zainstalowano piec (podczas tych prac nie stwierdzono pod kaplicą żadnych pochówków ani trumien, tym samym rozwiano domysły o starej krypcie).

Kłęska Niemiec w pierwszej wojnie światowej obudziła nadzieję wśród polskiej ludności na połączenie Śląskaz odradzającym się państwem polskim. O przynależności Górnego Śląskamiał zadecydować plebiscyt, nadzorowany przez Międzysojusznictwą Komisję Rządzącą Plebiscytową, którą ulokowano w Opolu. Stolica Apostolska mianowała abp. Achillesa Rattiego na stanowisko Wysokiego Komisarza Kościelnego dla obszarów plebiscytowych Górnego Śląska. Zamieszkał on na probostwie parafii Świętego Krzyża, której proboszczem był wtedy ks. Józef Kubis. Abp Ratti 13 czerwca 1920 r. podczas niedzielnej mszy dla polskiej i niemieckiej ludności wygłosił słowo Boże, a tłumaczem na polskiej i niemieckiej mszy był ks. proboszcz Kubis.

Przeprowadzony 20 maja 1921 r. plebiscyt dał korzystniejszy wynik stronie niemieckiej (59,4%) – w samym Opolu za Niemcami zagłosowało 94,8% ludności. Wybuch III powstania śląskiego z 2 na 3 maja 1921 r. wpłynął na ostateczny podział Górnego Śląska, w wyniku którego Polska otrzymała 29% z tego obszaru, a Niemcy – 71%.

Opole wraz z częścią Górnego Śląskapozostało w granicach państwa niemieckiego, zachowując nadany mu w 1919 r. status stolicy prowincji górnośląskiej (*Provinz Oberschlesien*). Zmiany, jakie zaszły po plebiscycie, nie zmieniły programu duszpasterskiego parafii. Zachowane zostały msze w języku polskim, nabożeństwamajowe i różańcowe. Także w okresie hitlerowskim, aż do 1939 r., mimo różnych nieprzyjemności ze strony władz ks. Kubis odprawiał msze po polsku i bronił parafian, którzy mówili w tym języku.

Ważnym działaniem ks. Józefa Kubisa była szczególnie troska o obraz Matki Boskiej Opolskiej. Ksiądz proboszcz sprowadził z kościoła w Jeleniej Górze barokowy ołtarz, który zastąpił ufundowany w 1852 r. neogotycki ołtarz dla obrazu Matki Boskiej Opolskiej. Zanim obraz umieszczono w barokowym ołtarzu został na zlecenie ks. Kubisa poddany w 1927 r. konserwacji, a we wrześniu tegoż roku odbyła się kolejna translacja obrazu – do nowego ołtarza w tej samej kaplicy maryjnej. W 1936 r. ks. proboszcz zlecił kolejną konserwację obrazu, tym razem gruntowną, w pracowni artysty malarza Łukasza Mrzygłoda z Nysy. W 1943 r. ks. prałat Kubis w obawie przed ewentualnym uszkodzeniem obrazu

bądź zniszczeniem zamówił jego kopię u prof. Fey'aw Berlinie. Kopia została umieszczona w kościele, a oryginalny obraz Matki Boskiej Opolskiej został ukryty w Zakładzie św. Józefa w Prószkowie. Do kościoła pw. Świętego Krzyża wrócił w lipcu 1945 r. – 17 lipca odbył się pierwszy powojenny odpust ku czci Matki Boskiej.

Działania II wojny światowej rozpoczęły się w Opolu w 1945 r. Już w 1944 r. Niemcy ogłosiły Opole miastem – twierdzą. Tuż przed zbliżającym się frontem mieszkańców Opolu ewakuowano w głąb Niemiec. W styczniu 1945 r. oddziały I Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej zdobyły prawobrzeżną część Opolu oraz wyspę Pasiekę i Bolko. Lewobrzeżne Opole zdobyte zostało 15 marca 1945 r. Przekazanie władzy przez radziecką nomenklaturę polskiej administracji nastąpiło 24 marca 1945 r. W Opolu było wtedy zaledwie 170 mieszkańców. Cofające się niemieckie wojsko wysadziło wszystkie mosty. Wojska radzieckie spaliły większość domów w obrębie starego miasta oraz przy obecnej ul. Krakowskiej, ul. Katowickiej, ul. 1-go Maja i ul. Reymonta – ogółem 901 budynków. Zniszczona została większość budynków użyteczności publicznej (sądy, stara rejencja, kina, szpital, hotele). Poważnie zniszczone i zdewastowane zostały zakłady przemysłowe. Cementownia „Odra” (dawniej „Odra-Port”) pozbawiona była całkowicie parku maszynowego. Inne cementownie były w różnym stopniu zdewastowane. Kościół pw. Świętego Krzyża ocalał, ucierpiał jedynie dach (uszkodzony pociskami).

W tych pierwszych powojennych miesiącach przystąpiono do organizacji duszpasterstwa na terenie miasta, co nastąpiło dekretem prymasa Polski Augusta Hlonda 15 sierpnia 1945 r. Została ustanowiona nowa jednostka administracyjna w archidiecezji wrocławskiej – Administracja Apostolska Śląska Opolskiego, nową siedzibą ordynariatu zostało Opole, natomiast kościół pw. Świętego Krzyża został podniesiony do godności prokatedry.

W 1952 r. obchodzono uroczystości 250-lecie pobytu obrazu Matki Boskiej Opolskiej w Opolu z udziałem kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski. Obchody rozpoczęto 6 grudnia – trwały one aż do 14 lutego następnego roku. W tym czasie obraz znajdował się w głównym ołtarzu na specjalnie przygotowanym tronie. W 1958 r. podjęto starania, niestety bezskuteczne, o odzyskanie dzwonów zabranych przez Niemców w czasie wojny. W efekcie zamówiono nowe dzwony w firmie F. Felczyńskiego w Przemyśle, które zostały poświęcone 8 października 1961 r. Największy dzwon otrzymał imię „św. Urban”, trochę mniejszy – „Maryja. Matka Boska Opolska”, kolejne dwa dzwony to „św. Jacek” i „św. Juda Tadeusz”.

Z okazji obchodów Millenium Chrztu Polski, które przypadały na 1966 r., przystąpiono do dużego remontu wnętrza kościoła. Zamiarem było usunięcie

tynków, aby odsłonić gotyckie mury. Okazało się jednak niemożliwe – mury były w dużym stopniu w bardzo złym stanie. Nałożono na te partie nowe tynki, a artysta S. Szmucz Krakowa wykonał na nich w technice sgraffito sceny religijne pokazujące odnalezienie Krzyża Świętego przez cesarzową Helenę, uzdrowienie chorego, który dotknął Krzyża Świętego, Ostatnią Wieczerzę oraz postaci: św. Wojciecha, św. Jadwigi, bł. Ofki z krzyżem, św. Jacka z figurą Madonny i bł. Czesława z monstrancją. W trakcie remontu odsłonięto gotyckie okna w północnej nawie oraz obniżono okna do stanu pierwotnego w prezbiterium. Kościół otrzymał też nowe witraże w odsłoniętych oknach. Odnowiona świątynia została poświęcona we wrześniu 1968 r. przez ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego i ks. kard. Karola Wojtyłę. W 1972 r. ustanowiona została diecezja opolska, a kościół opolski od tego momentu stał się głównym kościołem diecezji. Ważnym działaniem było wykonanie w 1978 r. nowego zadaszenia blachy miedzianej. Rok 1997 przyniósł opolskiej katedrze nowe drzwi z brązu, które zaprojektował i wykonał opolski artysta Adolf Panitz. Drzwi zamontowano w wejściu głównym. XXI w. rozpoczął się dla diecezji opolskiej i parafii przygotowaniem i rozpoczęciem dużego remontu kościoła. Remont rozpoczęto od katedralnych wież w latach 2007–2009. Kolejne prace objęły ściany zewnętrzne i wewnętrzne, stropy, krypty i wyposażenie. Efekty są już widoczne, opolska katedra odzyskuje swój blask. Prace konserwatorskie i badawcze ukazały wiele nieznanych miejsc, jak choćby odkryta w kaplicy św. Jana Nepomucena studnia.

Bibliografia

- Baldy S., *Katedra świętego Krzyża w Opolu*, Opole 1994.
Baldy S., *Matka Boska Opolska*, Opole 1983.
Dola K., *Dzieje kościoła na Śląsku*, cz. I: *Średniowiecze*, Opole 1996.
Idzikowski F., *Geschichte der Stadt Oppeln*, Oppeln 1863.
Marsch A., *Oppeln, Falkenberg, Gross Strehlitz. Historische Ansichten aus vier Jahrhunderten*, Würzburg 1995.
Morelowski M., *Ocalone rękopisy F.B. Wernhera i ich znaczenie dla historii sztuki i kultury Śląska*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 5 (1950), s. 1–31.
Ogiolda K., *Tajemnice opolskiej katedry*, Opole 2018.
Opole. Dzieje i tradycja, red. B. Linek, K. Tarka, U. Zajączkowska, Opole 2011.
Opole. Monografia miasta, red. W. Dziewulski, F. Hawranek, Opole 1975.

Oppeln/Opole. Plany miasta, widoki graficzne, fotografie (do 1945 r.), red. P. Mrass, Opole 1995.

Popłonyk U., *Opole*, Wrocław 1970.

Schiedlauský G., Hartmann R., Eberle H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939.

Sztuka dawnego Opola, red. B. Czechowicz, J. Filipczyk, A. Kozieł, Opole 2018.

Zajączkowska U., *Dawne widoki Opola w grafice*, Opole 2001.

Zajączkowska U., *Opole – 150 lat fotografii*, Opole 2006.

Zajączkowska U., *100 pocztówek Opola z lat 1897–1938*, Opole [1997].

Notka biograficzna autorki artykułu

Urszula Zajączkowska – historyk, muzealnik, przez 41 lat związana była z Muzeum Śląska Opolskiego, gdzie przeszła wszystkie stopnie awansu (od asystenta w Dziale Historycznym do dyrektora muzeum). Obecnie na emeryturze. Autorka licznych scenariuszy wystaw stałych i czasowych w muzeum. Autorka licznych publikacji o Opolu, Śląsku Opolskim, fotografach i fotografii Opola. Pomysłodawczyni autorka koncepcji kamienicy czynszowej przy ul. św. Wojciecha 9 w Opolu.

Ilustracja 6. Widok części zachodniej rynku w stronę kościoła Świętego Krzyża, 1885. Fot. E. Mertens, Muzeum Śląska Opolskiego

Foto: Leo Bartelt, Opole

Ilustracja 7. Widok północnej części miasta z kościołem Świętego Krzyża, 1938. Fot. Leo Bartelt, Muzeum Śląska Opolskiego

Ilustracja 8. Fragment miasta od zachodu z widokiem na kościół Świętego Krzyża. Fot. N. N., 1936, Muzeum Śląska Opolskiego

Ilustracja 9. Widok kościoła Świętego Krzyża od strony Odry. ok. 1947. Fot. Marian Kornicki, Muzeum Śląska Opolskiego

Ilustracja 10. Widok kościoła Świętego Krzyża od strony Rynku, ok. 1947. Fot. Marian Kornicki, Muzeum Śląska Opolskiego

Ilustracja 11. Nawagłówna, widok na prezbiterium. Fot. A. Nowak, 2017, 2019

Prace konserwatorskie we wnętrzu katedry

Ireneusz Płuska
Marek Wawrzekiewicz

Prace konserwatorskie we wnętrzu katedry

Opolska katedra pw. Podwyższenia Krzyża Świętego była dotychczas niedocenianą budowlą o gotyckiej metryce, przysłoniętej historycznymi przekształceniami i remontami. To obiekt niezwykle ważny dla kultury materialnej Śląska Opolskiego.

Pierwszy kościół w tym miejscu, nad brzegiem Odry, wg tradycji miał ufundować Bolesław Chrobry ok. 1002 r. Przyjmuje się, że w 1024 r. biskup wrocławski Klemens przekazał kościołowi relikwię Krzyża Świętego, od którego świątynia przyjęła wezwanie. Pierwsze znane i potwierdzone informacje o katedrze pochodzą z 1223 r. – z zachowanego dokumentu biskupa wrocławskiego Wawrzyńca, w którym wymienione jest imię pierwszego tutejszego proboszcza, Reginalda. Do rangi kolegiaty podnosi opolską katedrę biskup wrocławski Tomasz I, o czym informuje wzmianka z 1239 r. Pod koniec XIII w. z fundacji księcia Bolka I opolskiego wzniesiono nową murowaną już bazylikę, poświęconą w listopadzie 1295 r.

Ilustracja 12. Seraphim Buff, *Katedra opolska*, fragment grafiki, ok. 1859 r.

W 1415r. kolegiatę strawił pożar miasta. Po pożodze obiekt został odbudowywany jako kościół halowy. Z 1444r. pochodzą informacje o nowej zakrystii, w 1447r. wzmiankowane jest nowe prezbiterium, w 1470r. zakończono prace przy korpusie świątyni. W 1518r. wzniesiono kaplice pw. Świętej Trójcy, św. Jadwigi i św. Anny. Odbudowę zakończono ok. 1520 r., za panowania księcia Janall Dobrego. Kolejne pożary świątyni – w 1446, 1615, 1618, 1622, 1647 i 1684r. – oraz jej odbudowy w znaczący sposób zmieniły bryłę obiektu, wygląd jego elewacji i wewnątrz, w tym także sklepień, których odtworzenie i naprawy datuje się na połowę XVI i początek XVII w.

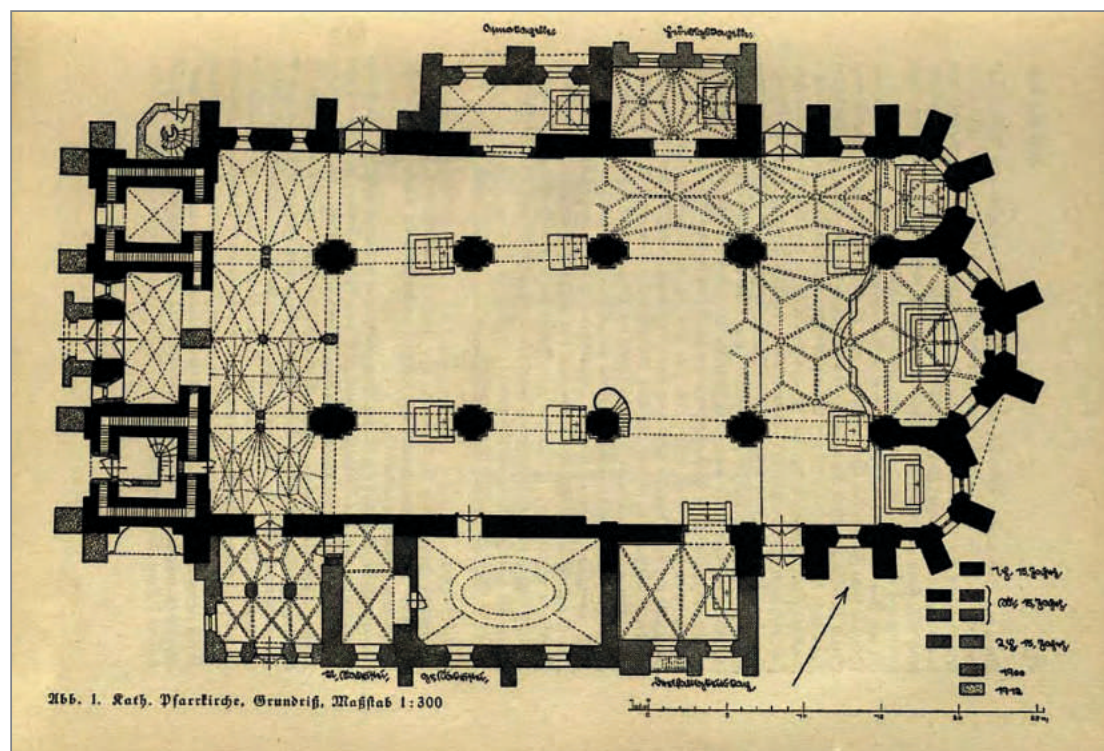
Ilustracja 13. Katedra opolska, zdjęcie z 1880r.

Największe zmiany miały miejsce na przełomie XIX i XX stulecia, kiedy to zamurowano częściokien korpusu, zlikwidowano pulpitowe dachy kaplic, a ich elewacjom nadano jednolity wygląd, podwyższono wieżę południową

i wzniesiono wieżę północną, przebudowano zachodnią elewację przedsionek międzywieżowy. Wówczas oblicowano także wszystkie ściany świątyni nową cegłą maszynową, co w znaczący sposób zmieniło wygląd katedry. We wnętrzu usunięto część barokowych ołtarzy i nadano mu charakter neogotycki. W zachodniej przęsłu korpusu wbudowano chór muzyczny i wstawiono nowe organy z neogotyckim prospektem, a ściany wewnątrz pokryto tynkami.

Ostatni szerokokrojony remont katedry miał miejsce w latach 1963–1966. Wtedy to m.in. podjęto próbę odsłonięcia ceglanych wątków ścian, usuwając z ich powierzchni stare wyprawy tynkowe. Zaniechano tego, gdy okazało się, iż odsłaniana cegła jest w bardzo złym stanie zachowania. Pozostawione tynki poddano gruntownej renowacji. Wystrój ścian kościoła wzbogaciły wtedy sceny religijne wykonane w technice sgraffita przez krakowskiego artystę Stanisława Szmuca. Odsłonięty watek ceglany pozostał jedynie w części prezbiterialnej naw bocznych i na ścianach chóru muzycznego.

Katedra jest świątynią orientowaną, typu halowego, z trzema nawami o długości pięciu przęseł. Posiada trójabsydowe zamknięcie od wschodu. Absydy

Ilustracja 14. Plan katedry opolskiej z rozwarstwieniem chronologicznym wg Schiedlausky, Hartman, Eberle, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939

zamknięte są trójbocznie. Od zachodu spinają bryłę obiektu dwie wieże na rzucie kwadratu z przedsionkiem pomiędzy nimi, w którym znajduje się główne wejście do kościoła. Zamknięcie nawy głównej – szersze od naw bocznych – jest nieznacznie względem nich wysunięte. Prezbiterium nie jest wyraźnie wyodrębnione z korpusu budowli. W środku podkreślono je poprzez podniesienie poziomu posadzki o dwa stopnie względem całego wnętrza świątyni oraz ścianami oddzielającymi absydę nawy głównej od absydów bocznych. Po bokach wydłużonego horyzontalnie korpusu znajdują się przybudówki na planach prostokątów. Od północy są to kaplice – św. Jadwigi i św. Anny oraz wieżyczka schodowa przy wieży, od południa – kaplica Piastowska, duża i mała zakrystia oraz kruchta. Korpus spięty jest od zewnątrz nieregularnie rozmieszczonymi, dwuuskokowymi skarpami, częściowo przysłoniętymi ścianami kaplic, zakrystii i kruchty. Okna są rozglifione, zamknięte ostrołukowo, z wypełnieniem kamiennym laskowaniem i maswerkami z witrażowym przeszkleniem.

Średniowieczne mury ceglane wnętrza świątyni stanowią w obecnym układzie historycznym niewątpliwie wartościowy zabytek architektury sakralnej z początku XVI w. Jako monumentalny obiekt z licznymi przekształceniami historycznymi od końca XIII do XIX w. katedra opolska stanowi znakomity przykład rodzimego, śląskiego budownictwa ceglanego. Rozczłonkowane w płaszczyźnie mocno rozwinięte w fakturze architektonicznej ściany wnętrza kościoła są niezwykle wartościowymi pod względem walorów wizualno-estetycznych.

W założeniach konserwatorskich ogólny charakter prac określono jako „regotyzację” wnętrza świątyni, co w przypadku katedry opolskiej należy rozumieć jako odsłonięcie i rekonstrukcję historycznych murów i wątków ceglanych, w większości gotyckich, będących często charakterystyczną cechą estetyki wnętrz średniowiecznych „wielkich” katedr. „Regotyżacja” wnętrza świątyni jest określeniem stosowanym do konkretnego rodzaju prac renowacyjnych, a jego pierwotną etymologią jest słowo *recompositio* – ponowne złożenie i ustawienie, a jego greckim odpowiednikiem może być *anastilosis* – podnoszenie, wznoszenie. Pojęcie stosuje się w historii sztuki i konserwacji zabytków w przypadku zniszczonych kataklizmami lub mocno przekształconych obiektów historycznych. Należy pamiętać, że sześć wielkich pożarów kościoła (1415, 1446, 1615, 1622, 1647 i 1684 r.) oraz naprawy poważnie nadwerżonych pożarem sklepień znacząco przekształciły wnętrza, głównie naw bocznych i sklepień świątyni. Kataklizmy oraz inne względy użytkowe zmuszały użytkowników dawnej kolegiaty do ciągłych napraw murów, a co za tym idzie, do powiększania i podwyższania budowli. Największe jednak przekształcenia ceglanych murów nastąpiły pod koniec XIX w. Przebudowy i ingerencje w ściany świątyni spowodowały

liczne przemieszania wątków ceglanych, trudne już dzisiaj do jednoznacznej interpretacji historycznej.

Bardzo pomocnemi dentyfikacji historycznych murów okazały się częściowo zachowane wyniki badań architektonicznych wnętrza o. Edwarda Frankiewicza OFM z lat 60. XX w. oraz niezwykle pomocne opracowanie autorstwa Hanny Kozaczewskiej-Golasz z Politechniki Wrocławskiej.

Po zakończeniu prac konserwatorskich udało się określić z dużym prawdopodobieństwem zasięg murów średniowiecznych i nowożytnych. Pozostawienie późniejszych, niż średniowieczne, fragmentów ścian potraktowano jako szczególny nośnik pamięci historycznej i „świadków” historycznych ingerencji budowlanych. Ekspozycja ścian i filarów w gołej cegle polegała na usunięciu bardzo zwężonych cementowych tynków zasłaniających istotne walory estetyczne świątyni. Oprócz wartościowych, średniowiecznych wątków ceglanych ujawniono również fragmenty murów pozbawionych cech stylowych i estetycznych, abędających głównie rezultatem późniejszego, utylitarnego traktowania obiektu, oraz prymitywnie wykonanych remontów, sprzecznych z regułami historycznej architektury. Odślonięcie zatem gotyckich ścian i innych gotyckich form stylowych było więc w przypadku katedry opolskiej działaniem związanym z restytucją i łączy się z reintegracją dawnych płaszczyzn architektonicznych średniowiecznego wnętrza, wydobytych spod XIX-wiecznych tynków. W normalnie użytkowanym przez wiele stuleci wnętrzu, jeszcze przed jego potynkowaniem w XIX w., duże partie wątków ceglanych ulegały zużyciu, przekształceniu lub zniszczeniu. W tych przypadkach jedynym rozwiązaniem była ich częściowa wymiana na nowe cegły, identyczne ze starymi. Granice takiej „regotyżacji” wnętrza określała zasada zachowania prawdy historycznej i autentyczności dzieła architektonicznego. Uszanowaniu i zachowaniu podlegały także wartościowe przekształcenia historyczne, ich zakres, skala i forma.

Zastosowano postępowanie oparte na współczesnych, naukowych podstawach wiedzy konserwatorskiej, zapewniono pełną rzetelność opartą na fachowej wiedzy technicznej i technologicznej oraz – co najważniejsze – zapewniono bezsporną dominację autentycznych, gotyckich wątków ceglanych.

Najważniejszym i najtrudniejszym zadaniem konserwatorskim było całkowite usunięcie tynków z lat 60. XX w. pokrywających ściany naw bocznych i profilowane filary międzynawowe. Niezależnie od aspektów stylowych i estetycznych, usunięcie tynków miało istotne znaczenie, pozwalające na precyzyjniejsze określenie chronologii budowy i wtórnych przekształceń świątyni. Szczególne znaczenie miało określenie zasięgu występowania ceglanych wątków wendyjskich z pierwotnej, późnoromańskiej budowli w zachodniej części obiektu i w partii chóru muzycznego.

Ilustracja 15. Ściany nawy południowej z filarami międzynawowymi pokryte tynkami z lat 60. XX w., stan przed konserwacją.
Fot. A. Nowak, 2017

Ilustracja 16. Ortofotoplan ściany nawy południowej z rejestrem stanu po konserwacji.
Fot. J. Haliński, 2019

Z powierzchni sklepień należało usunąć grube nawarstwienia przemalowań wykonane różnego rodzaju farbami oraz efekty wątpliwych napraw płaszczyzn wysklepek i profilowanych żeber sklepiennych, polegających na miejscowych przetarciach ich powierzchni cienkowarstwową zaprawą cementową. W przypadku później tynkowanych ceglanych żeber sklepień zachodziła poważna obawa, że usunięcie cementowych tynków z ceglanych profili mogłoby uszkodzić delikatne i wyjątkowo cienkie kształtki ceramiczne. Dlatego na żebrach zachowano obecne nawarstwienia tynku.

Po odsłonięciu ceglanych wątków ścian i filarów sama konserwacja wątków ceglanych miała charakter zachowawczy. Należy przez to rozumieć, że zniszczone zabytkowe fragmenty ścian ceglanych odtwarzane były tylko w tych przypadkach, gdzie było to absolutnie niezbędne. Mocno uszkodzoną mury uzupełniono sprawdzonym od wieków tradycyjnym sposobem wypełnienia brakujących partii wątków ceglami o analogicznych wymiarach i zgodnej z oryginalną kolorystyką. W przypadku uzupełnień rozległych zniszczeń ubytków profili naroży filarów między nawowych konieczne było użycie do ich rekonstrukcji profilowanych kształtek ceglanych wykonanych na wzór oryginalnych elementów.

Stosowane w pracach konserwatorskich sprawdzone technologie i techniki muratorskie, niewiele odbiegające od technologii stosowanych w przeszłości do wznoszenia murów opolskiej świątyni, ale zmodyfikowane o zdobycz współczesnej nauki i sztuki konserwatorskiej. Odczyszczono powierzchnie cegieł oraz wzmocniono ich strukturę metodą impregnacji. Uzupełniono i zrekonstruowano wszystkie ubytki cegieł w murach, gdzie ich czytelność co do kształtu elementów nie budziła zastrzeżeń. Wykonane uzupełnienia i rekonstrukcje poddano pewnemu „uspokojeniu”, aby swoją nowością nie zaburzały płaszczyzn danych partii ścian.

Dużym wyzwaniem natury technicznej i estetycznej było uzupełnienie ubytków pojedynczych cegieł w wątku ścian i filarów. Drobne ubytki w obrębie poszczególnych zabytkowych cegieł uzupełniono specjalnie dobraną fakturalnie i kolorystycznie mineralną masą sztucznej cegły. Przy bardzo dużej „falującej” powierzchni zniszczonego muru wymagało to całościowego, odpowiedniego opracowania płaszczyzn ścian, tak aby możliwe było założenie spoinowania wątku ceglano-gobez konieczności zniekształcania formy spoin w miejscu przełamania opracowywanej płaszczyzny.

Filarom przywrócono pierwotny wygląd z połowy XV w. poprzez częściową rekonstrukcję ceglanych, pionowych profili i kamiennej odsadzki zwieńczającej cokołową część filarów.

Utrzymano odkryte spod warstw tynków relikto- zachowane pierwotne lub wtórne historyczne spoinowania wątków ceglanych ścian i filarów. Usunięto

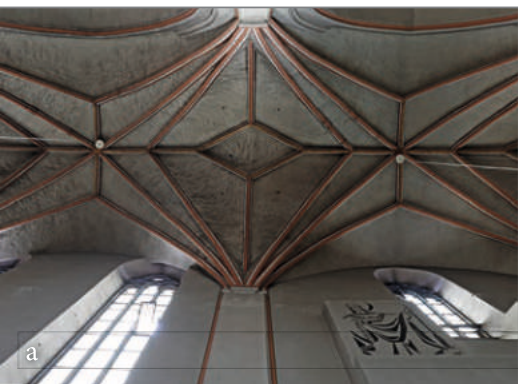
jedynie zwięzłe i nietrafione w fakturze i kolorze późniejszego spoiny cementowe. Nowe konserwatorskie spoiny ceglanych wątków odtworzono w tych partiach zniszczonego spoinowania, w których zasięgu występowania nie budził wątpliwości. Rekonstrukcja spoinowania powtarza jego pierwotny charakter. Nawiązuje do formy, kolorystyki i sposobu zakładania oryginalnych spoin. W górnej, przysklepiennej części filarów zachowano i uczyniono malowaną na czerwono zaprawę spoin. W przypadku zachowanych wątków barokowych spoiny, zgodnie z ich charakterem, uzupełniono i scalono kolorystycznie. Dokładne badania laboratoryjne pozwoliły określić skład zapraw użytych do spoinowania wątków oraz pigmentów do kolorowania powierzchni spoin. W miejscach, w których niemożna było mieć całkowitej pewności odnośnie do zasięgu danego rodzaju spoinowania, zakładano spoinę płaską, ściętą na równi z licem cegły, w kolorze „neutralnej”, ciepłej szarości.

Sklepienia nawy głównej i naw bocznych zostały zaaranżowane konserwatorsko tak, aby ich wygląd nawiązywał do oryginalnych sklepień gotyckich. Tynkowe profilowane żebra sklepień pomalowano na kolor cegły z zaznaczeniem jasnego spoinowania. Przedstawioną wykonaną propozycję opracowania estetycznego żeber sklepiennych uzasadnia analogia metod i technik spotykanych szczególnie na Śląsku.

Rozpatrując propozycję nowej ekspozycji wnętrza katedry opolskiej, przywracającej jej monumentalny, zabytkowy charakter, należało rozważyć kwestię istniejącej dekoracji sgraffitowej występującej na ścianach naw bocznych, zrealizowanej w latach 60. ubiegłego wieku przez artystę malarza Stanisława Szmuca z Krakowa. Twórczość Stanisława Szmuca jest wysoko oceniana w sztuce współczesnej II połowy XX w., jakkolwiek oceniając poziom artystyczny sgraffit w katedrze, należy potwierdzić powszechnie wypowiedziane nie najlepsze opinie o jego walorach estetycznych. Jednakże w publikowanych materiałach i recenzjach twórczości S. Szmuca dekoracje sgraffitowe w katedrze opolskiej uznawane są za największe osiągnięcie artysty.

Oceniając obiektywnie problematykę, walory estetycznej wartości „pamiątkową” dekoracji sgraffitowych w katedrze, należało w projekcie regotyzacji świątyni utrzymać je we wnętrzu – jako zaszczyt historyczną, związaną z najnowszymi dziejami świątyni i pamięcią o artyście. Zachowane dekoracje stanowią rodzaj wydzielonych obrazów na gotyckich, ceglanych wątkach ścian naw bocznych.

Pozbawione tynków ceglane ściany naw i filary między nawowe, a także sklepienia, po usunięciu pokrywających je bezwartościowych nawarstwień ukazały całą złożoność historii opolskiej katedry – jej budowy, zniszczenia odbudowy, rozbudowy, remontów i renowacji poczynawszy od XIII w. do czasów współczesnych. Wymagało to podejmowania na bieżąco, w trakcie trwania prac,

Ilustracja 17. a, b. Sklepienie nawy południowej: (a) stan przed konserwacją; (b) stan po konserwacji.
Fot. A. Nowak, 2017, 2019

Ilustracja 18. a, b. Nawapółnocna: (a) stan przed konserwacją; (b) stan po konserwacji.
Fot. A. Nowak, 2017, 2018

decyzji co do odpowiedniej aranżacji konserwatorskiej poszczególnych odkryć, ujawniających się na ścianach świątyni. Forma ich ekspozycji musiała także uwzględniać fakt, że obiekt jest czynnym i ważnym miejscem kultu religijnego.

Najcenniejszym dokonaniem odkryć było odsłonięcie relikwii średniowiecznej okrągłej klatki schodowej, „utopionej” obecnie w murze nawy południowej, oraz bardzo dobrze zachowanej jednobiegowej klatki schodowej, ukrytej w grubości muru między tzw. małą a dużą zakrystią.

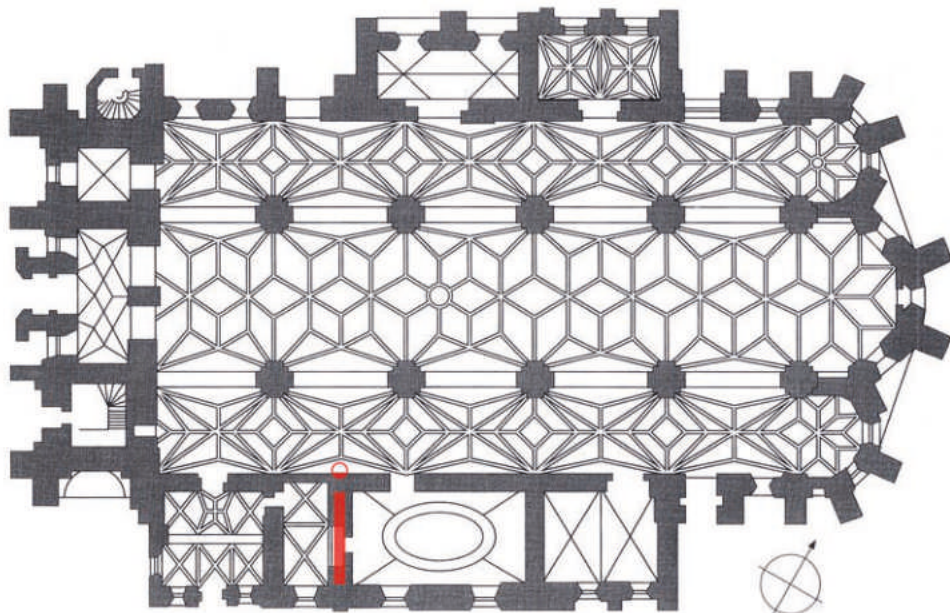
W trakcie konserwacji ceglanych wątków ściany nawy południowej – po usunięciu cementowych tynków w czasie wykuvania całkowicie zdestruowanych, pojedynczych cegieł i po wyciągnięciu kilku z nich – odkryto pozostałości ściany okrągłej klatki schodowej z dobrze zachowanymi ceglanymi stopniami schodów (wraz z P. Filipowicz). Wyraźnie rozpoznawalny zarys przebiegu klatki uwidocznił się w drugim przęśle nawy od strony zachodniej, począwszy od poziomu posadzki do wysokości gzymsu okiennego. Na jednym ze stopni znajdowały się pozostałości ptasiego gniazda, w którym znaleziono skrawek pergaminu z fragmentem tekstu zapisanym pismem o kroju gotyckim z inicjałem w kolorze czerwonym.

Ilustracja 19. Ściana nawy południowej z widocznymi miejscami odkryć klatek schodowych, nieregularnym przemurowaniem biegu okrągłej klatki po stronie lewej i zamurowanym okienkiem prowadzącym do pomieszczeń nad zakrystiami po stronie prawej. Fot. A. Nowak, 2019

Kolejnym odkryciem dokonany w nawie południowej było ujawnienie pomieszczenia nad tzw. małą zakrystią. Pomieszczenie zachowanymi tynkami na ścianach i ceramiczną posadzką na podłodze łączyło się wąskim przejściem z zagruzowaną przestrzenią strychową nad dużą zakrystią – ta część, o wysokości ok. 1,5 m, powstała w wyniku przebudowy zakrystii i wykonania nowego stropu w XIX w. Wejście do odkrytego pomieszczenia nad małą zakrystią było możliwe po usunięciu zamurówki małego okienka, którego zarys pojawił się na ścianie nawy w pobliżu empy chóru muzycznego, 4,5 m nad posadzką. Najbardziej spektakularnym było odkrycie w trakcie eksploracji zagruzowanego strychu nad dużą zakrystią wejścia do jednobiegowej, bardzo wąskiej klatki schodowej, ukrytej w grubości muru między obu zakrystiami. Klatka

o szerokości 66 cm, przy grubości muru 156 cm, biegnie w dół od poziomu strychu w kierunku północnym, tj. do wnętrza katedry. Niestety, jej bieg został przerwany w dolnej strefie i kończy się ścianą wymurowaną z nowożytną cegły maszynowej. Na ścianach i sklepieniu wnętrza klatki zachowane są tynki pokryte pobiałą, a schody wykonane z cegły przykrywają drewniane stopnice, na których zalega drobny gruz. W połowie biegu klatki na ścianie wschodniej znajduje się gładz okienny z zamurowanym wąskim okienkiem, które obecnie wychodzi na wnętrze dużej zakrystii.

Ilustracja 20. Plan katedry opolskiej z zaznaczonymi miejscami usytuowania odkrytej okrągłej klatki schodowej klatki umiejscowionej w grubości muru między małą i dużą zakrystią.
Opr. M. Wawrzekiewicz, 2019

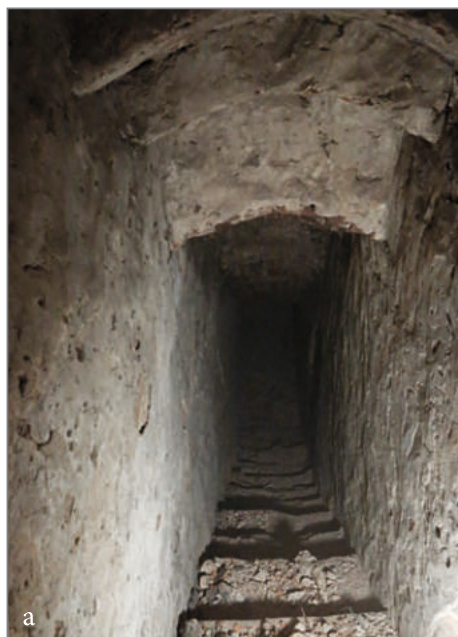

Ilustracja 21 a, b. Odkryte pomieszczenia nad małą zakrystią: (a) ściana południowa z widocznym małym okienkiem „wejściowym”; (b) ściana wschodnia z zagruzowanym przejściem do przestrzeni strychowej nad dużą zakrystią. Fot. A. Nowak, 2019

Ilustracja 22 a, b. Odkryta przestrzeń strychowa nad dużą zakrystią, ściana zachodnia: (a) zagruzowane wejście na strych; (b) przysłonięte gruzem wejście do klatki schodowej biegnącej w grubości muru między zakrystiami. Fot. A. Nowak, 2019

Oba odkrycia – tak ważne dla wciąż nie do końca rozpoznanej i opracowanej historii opolskiej katedry, a także dla historii architektury ziem śląskich, a Śląska Opolskiego w szczególności – będą wymagały podjęcia szeregu działań w ramach planowanego programu badawczo-konserwatorskiego: dokładnej i rozważnej eksploracji odkrytych wnętrz, przeprowadzenia badań archeologicznych, architektonicznych i konserwatorskich wraz z pełną inwentaryzacją pomieszczeń, w tym skanowania laserowego 3D. Wyniki tych działań staną się podstawą do opracowania programu postępowania konserwatorskiego oraz projektu aranżacji konserwatorskiej wnętrza wraz z projektem architektonicznym rozwiązującym kwestię udostępnienia odkrytych pomieszczeń. Należy mieć

Ilustracja 23 a, b. Odkryta klatka schodowa biegnąca w grubości muru między małą i dużą zakrytą: (a) widok w dół klatki; (b) ceglane schody z drewnianymi stopnicami; Fot. A. Nowak, 2019

nadzieję, że planowane prace rozpoczną się w najbliższym czasie i pozwolą znaleźć odpowiedzi na pytania o najstarszą historię gotyckiej katedry w Opolu.

Konserwacja katedry opolskiej była świadomym i przemyślanym działaniem, opartym na współczesnej nauce konserwatorskiej. Jest to obecnie jedna z największych w kraju, a może i najważniejsza realizacja konserwatorska tego typu, przywracająca historyczne i estetyczne walory zabytkowej śląskiej świątyni. Zawarte w całym postępowaniu konserwatorskim podstawy naukowe oparto na historycznym rozpoznaniu, materiałoznawstwie i współczesnych technikach i technologiach konserwatorskich. Artystyczna aranżacja wnętrza stawia katedrę opolską jako jeden z najlepszych przykładów aktualnej sztuki konserwacji w Polsce.

Bibliografia

Frankiewicz E., *Odkrycia w prokatedrze opolskiej*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego” 1 (1968), s. 203–237.

Eysymontt K., *Studium historyczno-architektoniczne*, Wrocław 1964 (Archiwum WKZ w Opolu, sygn. 618, mps).

Kozaczewska-Golasz H., *Opole – katedra pw. Znalezienia Krzyża Świętego*, „Architectus” (2014), nr 1 (37), s. 9–18.

Maniurka P.P., *Zabytkowe kościoły Opola i Muzeum Diecezjalne*, „Renowacje i Zabytki” (2010), nr 3, s. 70–85.

Płuska I., Wawrzekiewicz M., Mycek T., Płuska J., Rogóż M., *Program Prac Konserwatorskich Gotyckiego Wnętrza Kościoła Katedralnego p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu*, Kraków 2014–2015, (archiwum prywatne autorów, mps, ss. 151).

Płuska I., Wawrzekiewicz M., *Bazylika Katedralna p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu. Dokumentacja Prac Konserwatorskich*, Kraków 2018, (archiwum prywatne autorów, mps, ss. 260).

Schiedlausky G., Hartman R., Eberle H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939.

Werner F.B., *Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthums Schlesiens* [...], Pars I, [b.m.w.] 1750–1800.

Notka biograficzna autorów artykułu

Prof. zw. dr hab. Ireneusz Płuska – konserwator dzieł sztuki. Twórca Pracowni Konserwacji Rzeźby Kamiennej, Stiuku i Ceramiki na WKiRDSASP w Krakowie. Wieloletni dziekan tego Wydziału. Wicedyrektor Międzyuczelnianego Instytutu Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP Warszawa-Kraków. Zastępca przewodniczącego Głównej Komisji Konserwatorskiej przy Generalnym Konserwatorze Zabytków RP. Rzeczoznawca i ekspert. Autor licznych programów i projektów prac konserwatorskich ważnych obiektów dla kultury narodowej. Współautor koncepcji oraz programu konserwacji elewacji i wnętrza opolskiej katedry (z Marekiem Wawrzekiewiczem i Tomaszem Myckiem – konserwatorami dzieł sztuki, Joanną Płuską – historykiem sztuki, Marią Rogóż – chemikiem).

Marek Wawrzekiewicz – konserwator dzieł sztuki, pracownik naukowo-dydaktyczny na WKiRDSASP w Krakowie, Pracownia Konserwacji i Restauracji Rzeźby Kamiennej, Stiuku i Ceramiki. Autor licznych projektów i znaczących realizacji konserwatorskich, jak konserwacja zamku w Niepołomicach, Pieskowej Skale, Baranowie Sandomierskim, murów obronnych i Bramy Floriańskiej w Krakowie, budynku *Collegium Maius* UJ, wnętrza katedry w Sandomierzu (z prof. W. Zalewskim i prof. I. Płuską). Kierujący zespołem konserwatorskim realizującym prace we wnętrzu opolskiej katedry, autor odkrycia średniowiecznych klatek schodowych dokonanych w trakcie ich realizacji.

Ilustracja 24. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Odsłonięty ceglany wążek ściany po usunięciu cementowych tynków z wyraźnie widocznymi śladami historycznych przekształceń świątyni. Fot. A. Nowak, 2017

Ilustracja 25. Nawapołudniowa w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny odsłonięty ceglany wążek ściany po usunięciu cementowych tynków w trakcie odczyszczania powierzchni cegieł. Fot. A. Nowak, 2019

Ilustracja 26. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny odsłonięty ceglany wątek ściany po usunięciu cementowych tynków z odkrytym zarysem zamurowanej niszy ławeterza (?). Fot. A. Nowak, 2017

Ilustracja 27. Nawa południowa w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny otwór odsłaniający odkryty relikwiarz wnętrza owalnej klatki schodowej. Na ceglanych schodach pozostałości ptasiego gniazda ze zwitkiem pergaminu zapisanym pismem gotyckim. Fot. M. Wawrzekiewicz. 2019

Ilustracja 28. Nawa południowa w trakcie prac konserwatorskich po usunięciu tynków. Widoczne, odkryte ceglane strzępia muru zamykające od wschodu zakrycie z okresu średniowiecza. Fot. A. Nowak, 2018

Ilustracja 29. Przestrzeń strychowa nad dużą zakrystią. Widoczne zagruzowanie pach sklepiennych cegłą, ceramicznymi dachówkami i fragmentami elementów kamiennych. Fot. A. Nowak, 2019

Ilustracja 30. Wnętrze klatki schodowej odkrytej w grubości muru między małą a dużą zakrystią. Na „dnie” klatki znaleziono pozostawiony stalowy przecinak i butelkę po piwie (ok. 1900r.) z browaru *Neuländer Dampfbrauerei* w Nysie. Fot. A. Nowak, 2019

Ilustracja 31. Nawagłówna w trakcie prac konserwatorskich przy sklepieniu. Widok z rusztowania na prezbiterium zasłonięte wielkoformatowym banerem z nadrukiem zdjęcia jego wnętrza z ołtarzem głównym. Fot. A. Nowak, 2020

Ilustracja 32. Fragment ściany północnej. Fot. Rafał Nosal, 2018

Historia katedry ukryta w murach

Paweł Filipowicz, Maciej Filipowicz

Historia katedry ukryta w murach

Badania architektoniczne ścian północnej i południowej kościoła katedralnego w Opolu pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, realizowane w latach 2017–2019.

Badania architektoniczne katedry podjęto w dość specyficznych okolicznościach – w trakcie prowadzenia prac konserwatorskich, kiedy odsłaniano kolejne partie łączy podłużnych ścian świątyni od strony jej wnętrza. Wykorzystywano nadarżającą się sposobność obserwacji powierzchni ścian, wcześniej otynkowanych i niedostępnych badaczom architektury. Z jednej strony możliwość wykorzystania ustawionych rusztowań umożliwiała prowadzenie badań na całej wysokości wnętrza, z drugiej – wysokie tempo prac konserwatorskich i ich organizacja stanowiły pewne ograniczenia w dokumentowaniu odkrywanych relikwów.

Wcześniejsze opracowania dotyczące dzieł budowlanych kościoła miały miejsce w okresie przedwojennym, wykonane w 1939 r. przez Günthera Schiedlaustha, Rolfa Hartmanna i Hildę Eberle. Przed nimi historię świątyni zgłębiali Ferdinand von Quast (1846) i Thurm (1935), ich rozpoznania podważała jednak praca z 1939 r. Po wojnie historię kościoła analizowali: o. Edward Frankiewicz OFM – przy okazji prac remontowych prowadzonych w latach 60. XX w., Krzysztof Eysymontt (1964) oraz Hanna Kozaczewska-Golasz (2014).

Należy zwrócić uwagę, że badacze niemieccy mogli korzystać z przekazu związanego z gruntownymi pracami remontowymi prowadzonymi na przełomie XIX i XX w., jest więc prawdopodobne, że dysponowali informacjami, które nie wynikały wyłącznie z analizy starszych materiałów historycznych. Ich praca mogła jednak celowo pomijać obecność najstarszych relikwów świątyni z tych samych przyczyn, co decyzja o rozbiórce relikwów zamku opolskiego.

Bezpośrednią analizę, wykonaną również w oparciu o własne rozpoznanie powierzchni ścian wewnętrznych, miał sposobność przeprowadzić o. E. Frankiewicz OFM przy okazji prowadzonego remontu wnętrza w latach sześćdziesiątych XX w. Pomimo że nie posiadał profesjonalnego wykształcenia architektonicznego czy konserwatorskiego, sporządził i pozostawił po sobie dość precyzyjną dokumentację odsłanianych wówczas relikwów.

Opracowania Krzysztofa Eysymontta i Hanny Kozaczewskiej-Golasz stanowią bardzo cenny zbiór informacji o historii kościoła, należy jednak zwrócić uwagę, że autorzy nie mieli możliwości konfrontowania swoich rozważań dotyczących dzieł katedry opolskiej bezpośrednio z zabytkową substancją obiektu.

Ilustracja 33. Widok katedry od strony zachodniej. Fot. M. Warzkiewicz, 2017

Badania prowadzone w latach 2017–2019 pozwalają więc na uzupełnienie dotychczasowej wiedzy. W trakcie prowadzonych prac udokumentowano, niekiedy poddano pomiarowi i interpretacji kilkadziesiąt węzłów badawczych, które w oparciu o zaobserwowane wzajemne relacje względne poszczególnych partii murów pozwoliły na sporządzenie stratygrafii podłużnych ścian naw bocznych oraz w pewnym zakresie weryfikację datowania murów przylegających do nich.

To wszystko uzupełniono badaniami termoluminescencyjnymi, wykonanymi przez dr. Artura Gintera (2017, 2018r.), których wyniki w niektórych przypadkach przyniosły obraz dość nieoczekiwany.

Innym badaniem terenowym, którego wyniki przynoszą znaczący wkład w rozpoznanie historii kościoła, są nieinwazyjne badania georadarowe, prowadzone w 2012 r. przez firmę GEORADAR i w 2019 r. przez Mirosława Furmanka i Artura Rapińskiego.

Wnioski z badań architektonicznych wypływają więc zarówno z dotychczasowych badań historycznych, terenowych, termoluminescencyjnych, jak i georadarowych.

Ze względu na syntetyczny charakter niniejszego opisu wyników badań architektonicznych, dokonane odkrycia ograniczone zostają do tych, które wydają się szczególnie istotne dla dziejów świątyni, jak również tych, które zmuszają do znaczącego skorygowania dotychczasowej wiedzy o historii kościoła i zaskoczyły w trakcie prowadzenia badań również ich autorów.

Zarówno fragmenty muru północnego, jak i południowego naw bocznych kościoła, w obrębie ich pogrubienia, ujawniającego się widocznymi wewnątrz naw bocznych odsadzkami, są fragmentami świątyni najstarszej, wykorzystanymi w latach późniejszych w trakcie kolejnych faz jej rozbudowy. Były znacznie

Ilustracja 34. Widok północnej ściany katedry w kierunku wschodnim. Fot. A. Nowak, 2018

Ilustracja 35. Widok północnej ściany katedry w kierunku zachodnim. Fot. A. Nowak, 2018

Ilustracja 36. Widok południowej ściany katedry po zakończeniu prac konserwatorskich. Fot. A. Nowak, 2019

przekształcanewwyniku realizacji między innymi wejśćdo przyległych kaplic budowanychw latach późniejszych. Niemniej zarówno od strony północnej, jak i południowej, na linii ich wschodniego zakończenia, ujawnione zostały ślady nieistniejących murów biegnącychw kierunku dzisiejszegownętrza kościoła. Sąone niewątpliwie reliktem zamknięcia wschodniego ówczesniefunkcjonujących naw bocznych, araczej południowej nawy bocznej i północnej zakrystii, zlokalizowanej symetrycznie do bocznej nawy południowej. Odkryciereliktyw zakrystii od strony północnej, poza wyżej wymienionym śladem nieistniejącej ściany wschodniej, wiąże się z rozpoznaniem przebiegu jej zamknięcia zachodniego, a przede wszystkim odnalezieniem przez prowadzących prace konserwatorskie wcześniej zamurowanej niszy, zapewnelawaterza, oraz położonegonieco na wschód, nieznacznie nad poziomem posadzki, odpływu wody wykonanego w murze północnym kościoła. Odprowadzenie wody zachowane jest w bardzo dobrym stanie, w formie ceglanego zagłębienia ze spadkiem w kierunku ściany, zakończonego otworem odpływowym. Budowę lawaterza pozazakrystią trudno uznaćzamożliwą, dlatego pierwotna lokalizacja zakrystii przylegającej zapewnedo ówczesnegoprezbiterium po północnej stronie kościoła wydaje się oczywista. Prawdopodobnie rozebrano ją wraz z przedłużeniem nawy bocznej północnej na wschód. W tym samym czasie zbudowano nową zakrystię, istniejącą do dzisiaj, która przylega do nawy południowej kościoła. Ustalono okres przedłużenia nawy południowej w kierunku wschodnim na ok. 1475r. ($\pm$ 44 lata – badania termoluminescencyjne). Początki funkcjonowania nieistniejącej zakrystii należy wiązaćz latami osiemdziesiątymi XIII w. Taką datę wypału ustalono dla ceglanej próbki pochodzącejz reliktu dawnegonarożnika północno-wschodniego zakrystii.

Znaczną część muru północnego nawy bocznej przesłania dekoracja rzeźbiarska wykonana przez Stanisława Szmuca w latach sześćdziesiątych XX w., a decyzja o jej zachowaniu uniemożliwiła obserwację tej części muru nawy. Dokonał jej jednak o. E. Frankiewicz OFM, ilustrując na dość precyzyjnych rysunkach relikty pary dwóch ostrołukowych okien, których lokalizacja pozostaje w kolizji z dzisiejszym podziałem wnętrza świątyni na poszczególneprzęsła. Odkrył on również relikty oparcia dwupolowego sklepienia nad nieistniejącą zakrystią wraz zamurowanym otworem okiennym pod łukiem wschodnim. Nie zdawał sobie wówczas sprawy z istnienia w tym miejscu zakrystii.

Kolejne partie muru północnego ulegały kolejnym przekształceniom, których wymagały budowy kolejnych wejść do wznoszonych kaplic – św. Anny i św. Jadwigi – i potrzeby połączenia ich z wnętrzem kościoła. Znaczna partia muru posiada jednak cechy technologiczne zbliżone do fragmentu ściany, dla której udało się ustalić wczesną datę wypału cegieł (ok. 1287 r.). Została ona

Ilustracja 37. Relikt lawaterza i odprowadzenie wody. Fot. A. Nowak, 2018

Ilustracja 38. Relikt lawaterza i odprowadzenie wody. Fot. A. Nowak, 2018

Ilustracja 39. Fragmenty murów pozbawionych wątku, interpretowane jako relikty ścian biegnących do wnętrza nawy, nawa północna. Fot. A. Nowak, 2018

zbudowanaz cegieł o zbliżonych proporcjach z zastosowaniem zaprawy o barwie jasnej, niemal białej, z zawartością drobnego kruszywa. Zachodnie zamknięcie bryły zakrystii rozpoznano w postaci śladów rozebranego muru, który biegł do wnętrza kościoła, oraz braku lica tego fragmentu ściany północnej nawy bocznej. Relikt ten znajduje się nieco na wchód od wejścia do kaplicy św. Anny i na zachód od niszy dawnego ławaterza.

Dalej w kierunku wschodnim w stosunku od istniejącego, przebudowywanego portalu północnego rozpoznano rozwarstwienie, w którym wyraźnie do partii zachodniej muru dobudowano partię wschodnią. Pomiar użytych cegieł oraz wspólne cechy użytej zaprawy z wyżej opisywanym fragmentem muru pozwolił wyciągnąć wniosek, że niewielki fragment pomiędzy portalem i rozwarstwieniem należy do najstarszej rozpoznanej fazy budowy kościoła. Mur

Ilustracja 40. Fragmenty murów pozbawionych wątku, interpretowane jako relikty ścian biegnących do wnętrza nawy, nawa południowa. Fot. P. Filipowicz, 2019

przylegający od wschodu zawierał ślady ściany biegnącej w kierunku wnętrza kościoła. Powyższy fragment uznano za jednoznacznie późniejszy od fazy najstarszej. Powstał jednak zapewne już na przełomie XIII i XIV w.

Zaskakującą rozpoznanie przyniosło badanie północno-zachodniego narożnika kościoła, które umożliwiło do przeprowadzenia jedynie powyżej poziomu empory. W sposób jednoznaczny rozpoznano, że mur nawy kontynuuje się w kierunku zachodnim wraz ze śladami opracowania spoinowania, a mur wieży został zbudowany później. Uznano, że cały odcinek pomiędzy wcześniej opisanym reliktem muru pierwotnego w sąsiedztwie portalu i narożnikiem kościoła powstał w końcu XIII w., nie odnaleziono bowiem rozwarstwienia pomiędzy obydwojema elementami, a powierzchnia ściany wydawała się technologicznie jednorodna. Ponadto liczone się z dotychczasowym datowaniem wież – jako najstarszymi reliktyami pierwotnej świątyni. Późniejsze badania termoluminescencyjne przyniosły datowanie obu fragmentów przyległych murów i ustaliły czas wypału cegieł ściany północnej na 1332r. (± 30), a wieży – na 1488r. (± 24).

O ile uzyskany czas wzniesienia fragmentu muru północnego nawy można uznać za fazę pierwotną, zakładając bliskość dat 1287 i 1332, to późne datowanie badanego fragmentu wieży, jednoczesnego z przedłużeniem naw bocznych na wschód (1475 [±44]), jest zaskakujące, choć prawdopodobne. Zwraca natomiast uwagę fakt, że datowanie fragmentu muru północnego jest także dość bliskie uzyskanej dacie odnośnie do północnej ściany, zamknięcia „małej zakrystii” przylegającej do ściany zewnętrznej nawy południowej: 1365 (±31). Jest więc prawdopodobne, że pierwotnie zachodnie zamknięcie naw bocznych pokrywa się z opisanym reliktem rozebranego muru odnalezionym w sąsiedztwie portalu

Ilustracja 41. Rozwarstwienie narożnika północno-zachodniego kościoła widoczne nad poziomem empy.

Fot. P. Filipowicz, 2019

północnego. Kolejną wczesną fazą rozwoju świątyni byłoby jej przedłużenie w kierunku zachodnim i likwidacja elementów kolidujących przestrzennie z nawami bocznymi, a dopiero następną – budowa wież. Rozpoznanie dokonane w obszarze nawy południowej wydają się tę tezę potwierdzać, co będzie opisane w dalszej części artykułu.

Badania ściany południowej nawy bocznej przyniosły wyniki zbliżone do przeprowadzonych od strony północnej. W miejscach symetrycznych do rozpoznawanych reliktyw rozebranych murów, biegnących w kierunku wnętrza kościoła w nawie północnej, dostrzeżono analogiczne anomalie w nawie południowej, co potwierdziło pierwotny wschodni zasięg nawy bocznej i pozwalana wskazanie najstarszego ich zasięgu od zachodu, na linii rozpoznanego przebiegu rozebranego muru.

Przeprowadzone badania georadarowe w 2019 r. ujawniły na osi kościoła anomalie, które występują w obszarze przyległym od zachodu do przebiegu nieistniejącego muru zachodniego, wyznaczając obiekt o wymiarach zbliżonych do kwadratu, który mógłby odpowiadać lokalizacji pierwotnej wieży lub kruchty na osi najstarszego zachodniego zamknięcia bryły świątyni.

Najistotniejszymi wynikami badań przeprowadzonych w obrębie ściany południowej, poza wcześniej wspomnianymi reliktyw murów biegnących dawniej w kierunku wnętrza kościoła, jest wczesne zamurowanie (ok. 1365 r. $[\pm 31]$) od północy tzw. „małej zakrystii”. Jej asymetryczna polasklepienna (żebra pola północnego nie spływają do narożnika pomieszczenia, a wyznaczają jego pierwotną kontynuację na północ) wskazują, że pomieszczenie to skrócono (w połowie XIV w.) zapewne w celu rozbudowy nawy w kierunku zachodnim. Takiemu samemu zabiegowi poddano odkrytą w trakcie badań owalną klatkę schodową, której część rozpoznano w narożniku południowo-zachodnim kościoła pierwotnego. Schody te mogły prowadzić na nieistniejącą, najstarszą emporę zachodnią lub do pomieszczenia znajdującego się nad „małą zakrystią”. Relikty klatki schodowej ujawniono we wglębnach odkrywkach zamurowania schodów (wykonanych z udziałem firmy konserwatorskiej). Udało się w nich odnaleźć kilka ceglanych, zabiegowych stopni opartych na zachowanym fragmencie również ceglanego górnienia oraz na ścianie zewnętrznej klatki z zachowanym fragmentem opracowanego i dobrze zachowanego górnienia. Nieco powyżej odsłonięto fragmenty przesklepienia biegu schodów.

Zamurowanie „małej zakrystii” przylega od strony zachodniej, poniżej arkady empory, do muru starszego opracowanego płaszczyzną zewnętrzną, biegnącym w głąb muru, w kierunku południowym. Ten fragment ściany technologicznie odpowiada najstarszym rozpoznany partiom kościelnych murów, jest wykonany z dość płaskich cegieł spoinowanych jasną zaprawą z domieszką

Ilustracja 42. Fragment sklepienia nad małą zakrystią, widok w kierunku północnym. Fot. A. Nowak, 2018

Kolejne stopnie klatki schodowej odsłoniętej przez firmę konserwatorską. Wewnątrz odkrywkę widoczny półokrągły przebieg muru wewnętrznego schodów. Kolejne stopnie ostopniach lekko wklęsłych, powierzchnia cegieł lekko starta. Z odsłoniętej niszy wydobyto szkielety ptaków i zapewne nietoperza oraz fragment pergaminu zapisanego pismem gotyckim

Ilustracja 43. Stopnie owalnej klatki schodowej. Fot. P. Filipowicz, 2019

Ilustracja 44. Odkryte przesklepienie
owalnej klatki schodowej.
Fot. P. Filipowicz, 2019

Ilustracja 45. Rozwarstwienie muru
poniżej empory,
widoczny fragment
ściany z zachowaną
jej powierzchnią
zewnątrzną.
Fot. P. Filipowicz, 2019

drobnego kruszywa. Wczesne datowanie zamurowania (ok. 1365r.) potwierdza powyższe spostrzeżenie.

Ważnego odkrycia dokonano w trakcie eksploracji pomieszczenia znajdującego się nad „małą zakrystią”. Poza zamurowanym reliktem wyjścia z ww. schodów rozpoznano tu dobrze zachowany fragment przypory południowej, która należy niewątpliwie do najstarszej rozpoznanej fazy funkcjonowania kościoła. Jej lokalizacja nie odpowiada dzisiejszemu podziałowi przęseł, zbieżna jest natomiast z analogicznym reliktem po przeciwnej stronie, na zewnątrz kościoła, nieco na wschód od portalu północnego. Powierzchnia tego fragmentu muru jest pokryta warstwą cegieł pochodzących z remontu kościoła prowadzonego na przełomie XIX i XX w. i jego pełniejsza obserwacja nie jest możliwa do przeprowadzenia. Pomieszczenie posiada dobrze zachowaną ceglana posadzkę, było połączone przejściem z pomieszczeniem znajdującym się niegdyś nad główną zakrystią. Zachowane otwory drzwiowe pomiędzy nimi pozwoliły na ustalenie pierwotnego poziomu użytkowego obu pomieszczeń. Stwierdzono kolizję przestrzenną pomiędzy istniejącym sklepieniem nad zakrystią główną

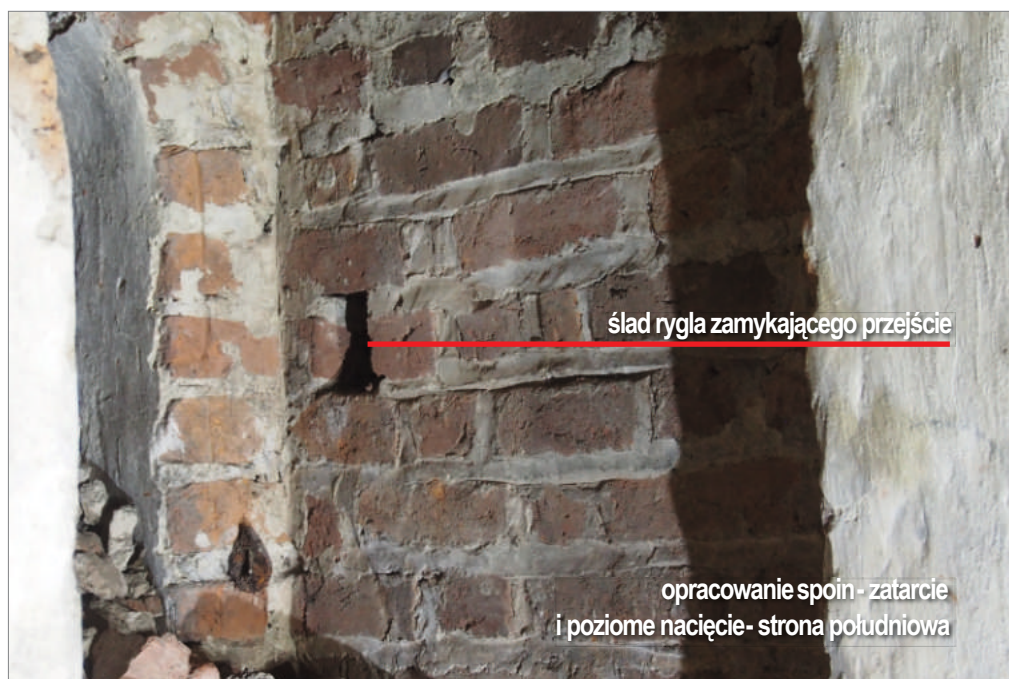

Ilustracja 46. Pomieszczenie nad małą zakrystią, narożnik północno-wschodni, zachowana przypora południowa. Fot. P. Filipowicz, 2019

Ilustracja 47.
Pomieszczenie nad
małą zakrystią,
narożnik północ-
no-wschodni,
zachowanaprzipora
południowa.
Fot. P. Filipowicz, 2019

Ilustracja 48. Jedno z dwóch przejść pomiędzy
pomieszczeniami nad zakrystiami południowymi.
Fot. P. Filipowicz, 2019

Ilustracja 49. Jedno z dwóch przejść pomiędzy pomieszczeniami nad zakrystiami południowymi.
Fot. P. Filipowicz, 2019

Ilustracja 50. Fragment zamurowanej arkady zwieńczonej ostrołukowo pomiędzy помещением nad główną zakrystią i nawą południową. Fot. P. Filipowicz, 2019

i niniejszym poziomem. Pierwotnie zakrystia główna była znacznie niższa, a nad nią znajdowało się obszerne pomieszczenie, zapewne kaplica. Jęgoranga była dość znaczna, gdyż w murze pomiędzy nią a nawą boczną kościoła zbudowano wydatną ostrołukową arkadę, którą odsłonięto w trakcie prac konserwatorskich.

W murze pomiędzy „małą” i główną zakrystią prowadzący prace konser-

watorskie natrafili na jednobiegową, wąską klatkę schodową wznoszącą się w kierunku południowym, prowadzącą do pomieszczeń znajdujących się nad obiema zakrystiami.

Kolejnym istotnym odkryciem jest zamurowana dołna partia otworu okiennego, ujawnionego pomiędzy nawą południową i główną zakrystią, zlokalizowanego nad wejściem do niej, poniżej wcześniej opisanej arkady łączącej przestrzeń nawy z niezachowanym pomieszczeniem. Okno to znajduje się na linii dzisiejszego filara między nawowego i spływu żeber sklepiennych na ścianę południową kościoła. Stanowi widentną kolizję przestrzenną z istniejącym układem konstrukcyjnym świątyni i pochodzi zapewne z wczesnej fazy jej funkcjonowania.

Całkowicie nieznany pozostaje wschodni zasięg najstarszego prezbiterium. Dość znaczące anomalie rozpoznane w trakcie badań georadarowych prowa-

Ilustracja 51. Fragment zamurowanego, zwężanego otworu okiennego na linii podziału przęsła kościoła, glif wschodni.
Fot. A. Nowak, 2019

dzonych w 2019r. na osi kościoła, w rejonie prezbiterium, bezpośrednio z linią najstarszego zasięgu naw bocznych, mogą być istotnym wskazaniem istnienia tu krypty. Miałyby ona rangę szczególną z względu na eksponowaną lokalizację.

Rzeczony bryły kościoła od strony zachodniej pozostaje niejasny. Nie prowadzono w tym rejonie prac konserwatorskich i powierzchnie średniowiecznych ścian pozostały na poziomie przyziemia niedostępne. Po uzyskaniu wyników badań termoluminescencyjnych wnioski z badań architektonicznych dotyczące stratygrafii tej części świątyni ulegają pewnym korektom, co uwzględnia treść niniejszego opracowania. Jednak późne datowanie wież zachodnich powinno zostać poddane ponownej weryfikacji, jako wynik szczególnie zaskakujący, zwłaszcza że znaczna część ich odsłoniętej powierzchni zewnętrznej ujawnia w wielu miejscach wątek wendyjski, a cegły relatywnie niskie (ok. 8,5 cm) mogłyby wskazywać na znacznie starsze datowanie.

Wyniki badań georadarowych (2012, 2019) w miejscach spodziewanych w wyniku badań architektonicznych anomalii w wielu miejscach wydają się potwierdzać wnioski z tych badań. Wydaje się jednak zasadne kontynuowanie rozpoznania georadarowego, szczególnie w miejscach domniemanej lokalizacji pierwotnych filarów międzynawowych (odmiennej od współczesnej), zachodniego zamknięcia kościoła i wschodniego zasięgu najstarszego prezbiterium.

Na podstawie przeprowadzonych badań możliwe jest wskazanie najistotniejszych faz rozwoju bryły kościoła:

Faza I, koniec XIII w. – budowa kościoła trójnawowego, z zakrystią przyległą od północy do prezbiterium, owalną klatką schodową w narożniku południowo-zachodnim i przestrzenią nazywaną współcześnie „małą zakrystią” oraz być może wieżą zlokalizowaną na osi nawy głównej od strony zachodniej. Mury „małej zakrystii” w tym czasie kontynuowały się w kierunku wnętrza kościoła, wyznaczając być może przestrzeń, nad którą była zlokalizowana empora zachodnia.

Faza II, I połowa XIV w. – rozebranie okrągłej klatki schodowej, skrócenie pomieszczenia zisieszej „małej zakrystii”, przedłużenie nawy w kierunku zachodnim.

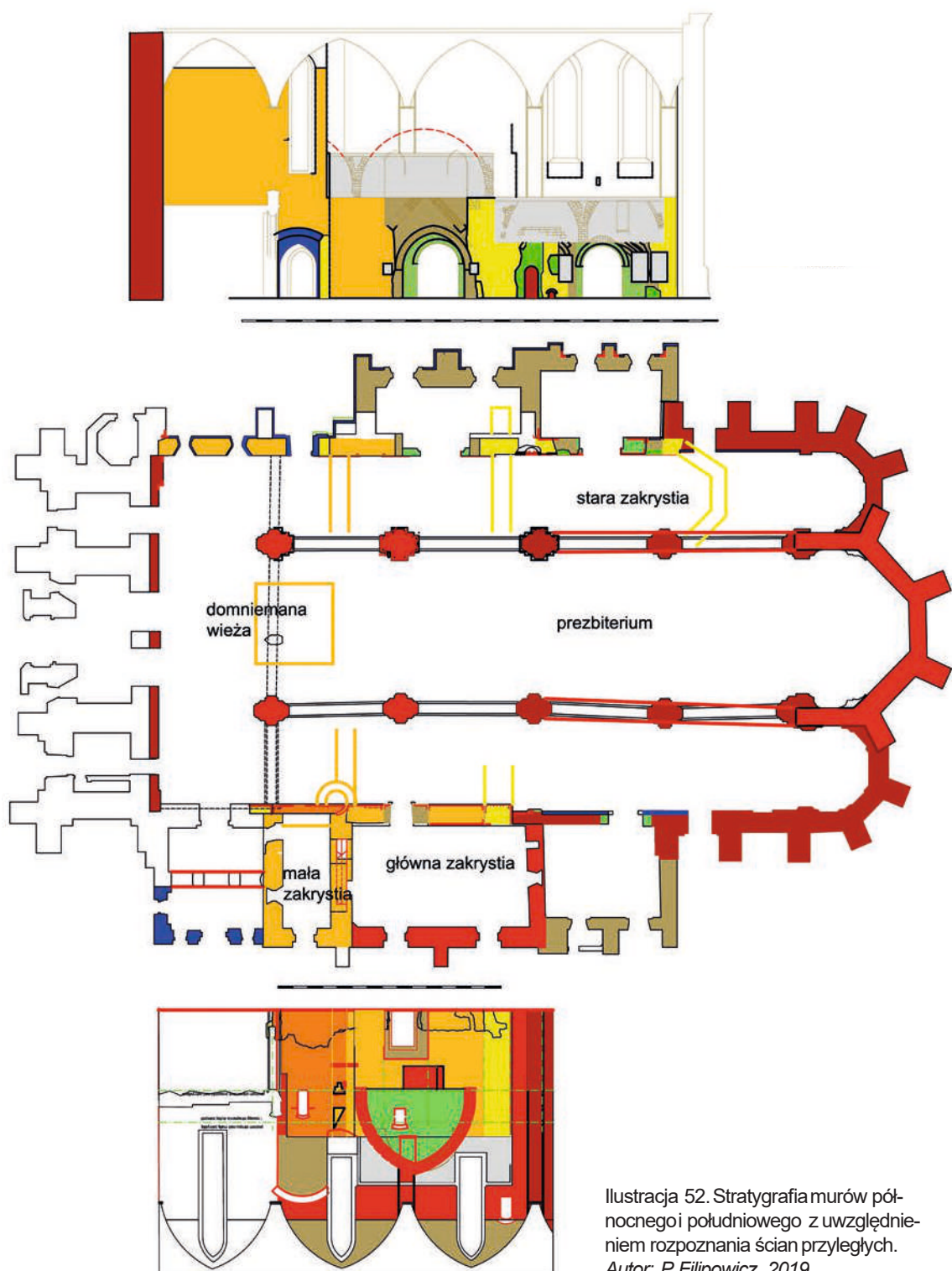
Faza III, połowa XV w. – przedłużenie prezbiterium w kierunku wschodnim, budowa nowej zakrystii.

Faza IV, II połowa XV w. – przedłużenie nawy bocznych w kierunku wschodnim, zamiana ścian bocznych prezbiterium na filary międzynawowe, budowa wież (?). W tym czasie starą zakrystię północną już nie istnieje, mogła zostać rozebrana wcześniej – wraz z budową nowej zakrystii południowej, w połowie XV w.

Fazy rozwoju obiektów przyległych do bryły kościoła w niniejszym opracowaniu pominięto jako rozpoznane i znane z opracowań wcześniejszych.

STRATYGRAFIA OZNACZENIA:

	mury powstałe ok. 1287 r.
	mury powstałe ok. 1300 r., po powstałych ok. 1287 r.
	mury powstałe ok. 1416 r. budowa nowego kościoła
	mury powstałe ok. 1447 r.
	mury powstałe w II poł. XV w.
	mury powstałe w I poł. XVI w., budowa kaplic
	mury powstałe w XVI w., po budowie kaplic
	mury powstałe w poł. XVIII w.
	mury powstałe w XIX i XX w. oraz współczesne
	przebieg nieistniejących XIII w. murów

Ilustracja 52. Stratygrafia murów północnego i południowego z uwzględnieniem rozpoznania ścian przyległych.
 Autor: P. Filipowicz, 2019

Omówiono je wyłącznie w przypadkach, w których badania architektoniczne murów północnego i południowego naw bocznych kościoła przynosiły nowe informacje o historii jego funkcjonowania.

Bibliografia

E. Frankiewicz, *Odkrycia w prokatedrze opolskiej*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego” 1 (1968), s. 203–237.

H. Kozaczewska-Golasz, *Katedrapw. Znalezienia Krzyża Świętego*, „Architectus” (2014), nr 1 (37); K. Eysymontt, *Studium historyczno-architektoniczne, kościół św. Krzyża w Opolu*, Wrocław 1964 r., opracowanie PPKZ.

G. Schiedlausthy, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939.

Notka biograficzna autorów artykułu

Paweł Filipowicz – absolwent Politechniki Łódzkiej (Wydział Budownictwa i Architektury, kierunek Architektura), odbył studia podyplomowe w kierunku badań architektonicznych na Politechnice Warszawskiej pod kierunkiem prof. Marii Brykowskiej. W latach 1984–1990 zawodowo związany z Pracownią Konserwacji Zabytków w Łodzi, a od 2003 r. z Narodowym Instytutem Dziedzictwa. Od 1990 r. prowadzi własną pracownię projektową. Życie zawodowe poświęcił architekturze zabytkowej. Autor projektów architektonicznych (dwory, pałace), badań architektonicznych (obiekty sakralne oraz zamki), projektów architektonicznych obiektów współczesnych (domy jednorodzinne, szkoły, seminarium duchowne, kościół), autor oraz współautor wielu publikacji książkowych i artykułów.

Maciej Filipowicz – absolwent Politechniki Łódzkiej (Wydział Budownictwa i Architektury, kierunek Architektura). Pracownik Biura Architekta Miasta w Urzędzie Miasta Łodzi, współpracuje z pracownią architektoniczną Pawła Filipowicza.

Ilustracja 53. Nawa południowa w trakcie prac konserwatorskich. Widoczna górną partia zamurowania reliktywów wnętrza odkrytej owalnej klatki schodowej, które obecnie jest parapetem wnęki okiennej. Fot. M. Wawrzekiewicz, 2019

Ilustracja 54. Nawa południowa w trakcie prac konserwatorskich. Odkryte spod warstw przemurowań przypuszczalnie XIV-wieczne otwory wentylacyjne (?) znajdujące się na poziomie posadzki. Fot. A. Nowak, 2019

Ilustracja 55. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny odsłonięty ceglany wątek ściany po usunięciu cementowych tynków z odkrytą niszą ławaterza. Fot. A. Nowak, 2017

Ilustracja 56. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Odkryty relikw muru poprzecznego ze skośnie wyprowadzonymi ceglami w górnej partii ściany nawy. Fot. A. Nowak, 2018

Spis ilustracji

Opolska katedra na przestrzeni wieków

Ilustracja 1. Panorama Opola w 1680 r. Obraz wotywny namalowany w 1685 r., Muzeum Śląska Opolskiego. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	16
Ilustracja 2. Szkic układu kolegiaty Świętego Krzyża, w: F. Idzikowski, <i>Opole, Dzieje miasta do 1863 r.</i> red. S. Baldy, Opole 2002, str. 39	20
Ilustracja 3. Plan Opola z ok. 1400 r. wg: W. Dziewulski, <i>Miasto lokacyjne w Opolu w XIII–XV w.</i> , w: „ <i>Studia Śląskie</i> ” t. I, Opole 1958	21
Ilustracja 4a. Opole z ptasiej perspektywy, rys. F.B. Werner, 1750, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu lub F.B.	23
Ilustracja 4b. Plan widokowy Opola z ok. 1750 r., rysunek F.B. Werner – Kliszaszklanaz Muzeum Śląska Opolskiego	23
Ilustracja 5. Kościół Świętego Krzyża, ok. 1885 r., fragment pocztówki litograficznej z 1899 r., opr. A. Nowak (ta pocztówka była umieszczona wtubiewjednejznowychwież)	24
Ilustracja 6. Widok części zachodniej rynku w stronę kościoła Świętego Krzyża, 1885. <i>Fot. E. Mertens</i> , Muzeum Śląska Opolskiego	30
Ilustracja 7. Widok północnej części miasta z kościołem Świętego Krzyża, 1938, <i>fot. L. Bartelt</i> , Muzeum Śląska Opolskiego	31
Ilustracja 8. Fragment miasta od zachodu z widokiem kościoła Świętego Krzyża, <i>fot. NN</i> , 1936, zbiory Muzeum Śląska Opolskiego	32
Ilustracja 9. Widok kościoła Świętego Krzyża od strony Odry. ok. 1947. <i>Fot. M. Kornicki</i> Muzeum Śląska Opolskiego	33
Ilustracja 10. Widok kościoła Świętego Krzyża od strony Rynku, ok. 1947. <i>Fot. M. Kornicki</i> , Muzeum Śląska Opolskiego	34

Prace konserwatorskie we wnętrzu katedry

Ilustracja 11. Nawagłówna, widok na prezbiterium. <i>Fot. A. Nowak, 2017, 2019</i>	36
Ilustracja 12. Seraphim Buff, <i>Katedra opolska</i> , fragment grafiki, ok. 1859 r.	39
Ilustracja 13. Katedra opolska, zdjęcie z 1880 r.	40
Ilustracja 14. Plan katedry opolskiej z rozwarstwieniem chronologicznym wg Schiedlausky, Hartman, Eberle, <i>Die Bau- und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln</i> , Breslau 1939	41
Ilustracja 15. Ścianynawy południowej z filarami międzynawowymi pokryte tynkami z lat 60. XX w., stan przed konserwacją. <i>Fot. A. Nowak, 2017</i>	44

Ilustracja 16. Ortofotoplan ściany nawy południowej z rejestrem stanu pokonserwacji. <i>Fot. J. Haliński, 2019</i>	45
Ilustracja 17. a, b. Sklepienie nawy południowej: (a) stan przed konserwacją; (b) stan pokonserwacji. <i>Fot. A. Nowak, 2017, 2019</i>	48
Ilustracja 18. a, b. Nawapółnocna: (a) stan przed konserwacją; (b) stan pokonserwacji. <i>Fot. A. Nowak, 2017, 2018</i>	48
Ilustracja 19. Ściananawy południowej z widocznymi miejscami odkryć klatek schodowych, nieregularnym przemurowaniem biegu okrągłej klatki po stronie lewej i zamurowanym okienkiem prowadzącym do pomieszczenia nad zakrystią po stronie prawej. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	49
Ilustracja 20. Plan katedry opolskiej z zaznaczonymi miejscami usytuowania odkryć okrągłej klatki schodowej klatki umiejscowionej w grubości muru między małą i dużą zakrystią. <i>Opr. M. Wawrzekiewicz, 2019</i>	50
Ilustracja 21 a, b. Odkryte pomieszczenie nad małą zakrystią: (a) ściana południowa z widocznym małym okienkiem „wejściowym”; (b) ściana wschodnia z zagruzowanym przejściem do przestrzeni strychowej nad dużą zakrystią. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	51
Ilustracja 22 a, b. Odkryta przestrzeń strychowa nad dużą zakrystią, ściana zachodnia: (a) zagruzowane wejście na strych; (b) przysłonięte gruzem wejście do klatki schodowej biegnącej w grubości muru między zakrystiami. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	51
Ilustracja 23 a, b. Odkryta klatka schodowa biegnąca w grubości muru między małą i dużą zakrystią: (a) widok w dół klatki; (b) ceglane schody z drewnianymi stopnicami; <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	52
Ilustracja 24. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Odsłonięty ceglany wąż ściany po usunięciu cementowych tynków z wyraźnie widocznymi śladami historycznych przekształceń świątyni. <i>Fot. A. Nowak, 2017</i>	54
Ilustracja 25. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny odsłonięty ceglany wąż ściany po usunięciu cementowych tynków w trakcie odcyszczania powierzchni cegieł. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	54
Ilustracja 26. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny odsłonięty ceglany wąż ściany po usunięciu cementowych tynków z odkrytym zarysem zamurowanej niszy lawaterza(?). <i>Fot. A. Nowak, 2017</i>	55
Ilustracja 27. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny otwór odsłaniający odkryty relikwiarz wnętrza owalnej klatki schodowej. Na ceglanych schodach pozostałości ptasiego gniazda ze zwitkiem pergaminu zapisanym pismem gotyckim. <i>Fot. M. Wawrzekiewicz, 2019</i>	56
Ilustracja 28. Nawapółnocna w trakcie prac konserwatorskich po usunięciu tynków. Widoczne odkryte ceglane strzępia muru zamykające go od wschodu zakrystie z okresu średniowiecza. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	56

Ilustracja 29. Przestrzeń strychowa nad dużą zakrystią. Widoczne zagruzowanie pach sklepiennych cegłą, ceramicznymi dachówkami i fragmentami elementów kamiennych. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	57
Ilustracja 30. Wnętrze klatki schodowej odkrytej w grubości muru między małą a dużą zakrystią. Na „dnie” klatki znaleziono pozostawiony stalowy przecinak i butelkę po piwie (ok. 1900r.) z browaru <i>Neuländer Dampfbrauerei</i> w Nysie. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	57
Ilustracja 31. Nawagłówna w trakcie prac konserwatorskich przy sklepieniu. Widok z rusztowania na prezbiterium zasłonięty wielkoformatowym banerem z nadrukiem zdjęcia jego wnętrza z ołtarzem głównym. <i>Fot. A. Nowak, 2020</i>	58

Historia katedry ukryta w murach

Ilustracja 32. Fragment ściany północnej. <i>Fot. Rafał Nosal, 2018</i>	60
Ilustracja 33. Widok katedry od strony zachodniej. <i>Fot. M. Wawrzekiewicz, 2017</i>	64
Ilustracja 34. Widok północnej ściany katedry w kierunku wschodnim. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	65
Ilustracja 35. Widok północnej ściany katedry w kierunku zachodnim. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	66
Ilustracja 36. Widok południowej ściany katedry w trakcie prac konserwatorskich. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	66
Ilustracja 37. Relikt ławaterza i odprowadzenia wody. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	68
Ilustracja 38. Relikt ławaterza i odprowadzenia wody. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	68
Ilustracja 39. Fragmenty murów pozbawionych wątku, interpretowane jako relikty ścian biegnących do wnętrza nawy, nawy północnej. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	69
Ilustracja 40. Fragmenty murów pozbawionych wątku, interpretowane jako relikty ścian biegnących do wnętrza nawy, nawy południowej. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i> .	70
Ilustracja 41. Rozwarstwienie narożnika północno-zachodniego kościoła widoczne nad poziomem empory. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	71
Ilustracja 42. Fragment sklepienia nad małą zakrystią, widok w kierunku północnym. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	73
Ilustracja 43. Stopnie owalnej klatki schodowej. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	73
Ilustracja 44. Odkryte przesklepienie owalnej klatki schodowej. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	74
Ilustracja 45. Rozwarstwienie muru poniżej empory, widoczny fragment ścian z zachowaną jej powierzchnią zewnętrzną. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	74
Ilustracja 46. Pomieszczenie nad małą zakrystią, narożnik północno-wschodni, zachowana przypora południowa. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	75
Ilustracja 47. Pomieszczenie nad małą zakrystią, narożnik północno-wschodni, zachowana przypora południowa. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	76

Ilustracja 48. Jedno z dwóch przejść pomiędzy pomieszczeniami nadzakrystiami południowymi. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	76
Ilustracja 49. Jedno z dwóch przejść pomiędzy pomieszczeniami nadzakrystiami południowymi. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	77
Ilustracja 50. Fragment zamurowanej arkady zwieńczonej ostrołukowo pomiędzy pomieszczeniem nad główną zakrystią i nawą południową. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i> ..	78
Ilustracja 51. Fragment zamurowanego, zwężanego otworu okiennego na linii podziału przęsła kościoła, gładki wschodni. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	79
Ilustracja 52. Stratygrafia murów północnego i południowego z uwzględnieniem rozpoznania ścian przyległych. <i>Fot. P. Filipowicz, 2019</i>	79
Ilustracja 53. Nawą południową w trakcie prac konserwatorskich. Widoczna górna partia zamurowania reliktyw wnętrza odkrytej owalnej klatki schodowej, które obecnie jest parapetem w nęki okiennej. <i>Fot. M. Wawrzekiewicz, 2019</i>	83
Ilustracja 54. Nawą południową w trakcie prac konserwatorskich. Odkryte spod warstw przemurowań przypuszczalnie XIV-wieczne otwory wentylacyjne (?) znajdujące się na poziomie posadzki. <i>Fot. A. Nowak, 2019</i>	83
Ilustracja 55. Nawą północną w trakcie prac konserwatorskich. Widoczny odsłonięty ceglany watek ściany po usunięciu cementowych tynków z odkrytą niszą dla wotywki. <i>Fot. A. Nowak, 2017</i>	84
Ilustracja 56. Nawą północną w trakcie prac konserwatorskich. Odkryty relikw muru poprzecznego ze skośnie wyprowadzonymi ceglami w górnej partii ścian nawy. <i>Fot. A. Nowak, 2018</i>	85

Źródła finansowania projektu „Świadek wielokulturowości regionu opolskiego. Renowacja i konserwacja katedry pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu”.

DM

1883

ISBN: 978-83-957571-0-5

Fundusze
Europejskie
Program Regionalny

Rzeczpospolita
Polska

OPOLSKIE

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego
w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Opolskiego na lata 2014-2020